

Kozma Ahačič

Raba slovenščine v šolstvu, cerkvi in začetkih gledališke dejavnosti v 17. in 1. polovici 18. stoletja

1. Raba jezika v šolstvu

Na področju elementarnega šolstva glede rabe jezika iz reformacije v katoliško obnovo in naprej ni bilo kakih bistvenejših sprememb. Tudi sicer razlik v dostopnosti osnovnega šolanja v obeh dobah ne smemo razumeti tako ostro, kakor jih je postavil Vlado Schmidt v svoji *Zgodovini šolstva in pedagogike na Slovenskem*, kjer govori najprej o nastanku osnovne šole v obdobju protestantizma¹ in nato o propadu osnovne šole v obdobju po njem.² Stvarni viri, tudi tisti, ki jih navaja Schmidt, ne kažejo ne na eno ne na drugo.

Schmidt definira elementarno šolo kot šolo, za katero se ne zahteva poprejšnja izobrazba, ki je dostopna vsakemu ne glede na spol, premoženje, bodoči poklic in razredno pripadnost in ki ima kot učni jezik materinščino.³ Takšno šolo pa nato (pravilno) razbere v Trubarjevem načrtu razporeditve šol v *Cerkovni ordningi* (78a, 79a, 100a–b). Toda z gotovostjo lahko rečemo, da (organiziranih) šol, ki bi izpolnjevale Schmidtove kriterije, slovenskim protestantom ni uspelo vzpostaviti.⁴ Posamezne šole, v katerih se je rabila slovenščina, so na Slovenskem v tem času skoraj gotovo bile, vendar so bile vezane na osebno iniciativo, zato tu ne moremo govoriti o organizirani verigi šol z materinščino kot predpisanim učnim jezikom in s splošno dostopnostjo – ne moremo govoriti o slovenskih osnovnih šolah, kakor jih definira Schmidt.⁵

¹ Schmidt, *Zgodovina šolstva*, 42–64.

² *Ibid.*, 97–118.

³ *Ibid.*, 43.

⁴ Prim. Žnidaršič Golec, »Trubarjeva Cerkovna ordninga«, 237–39, in »Šolska določila«.

⁵ To seveda ni nikakršen Trubarjev neuspeh, ampak zgolj odraz splošnih evropskih razmer. Žnidaršič Golec, »Šolska določila«, 349–51, ki navaja raziskavo za vojvodino Württemberg, meni, da bi bilo tudi v evropskem smislu nadvse presenetljivo, če bi se ta sistem lahko v tako kratkem času vzpostavil – in to celo v tistih delih slovenskega prostora, kjer so bile okoliščine najugodnejše. V vojvodini Württemberg je bilo kljub vladarjevemu (!) odloku iz leta 1649 izvajanje pouka precej neredno, izrazitejši napredek pa je opaziti šele v drugi polovici 18. stoletja.

Zbrani podatki za Kranjsko kažejo, da se je pouk, za katerega so poskrbeli protestantski stanovi, meščani ali tržani, odvijal v mestih Ljubljana, Kranj, Škofja Loka, Kamnik, Krško, Višnja Gora in Lož ter v trgih Žužemberg in Radeče, poleg tega tudi v (Zgornji) Idriji in še kje.⁶ Že za te šole nam noben vir ne priča, da bi bile v kakršni koli povezavi s *Cerkovno ordningo*, prav tako nič ne vemo o učnem jeziku.⁷ Poleg tega te šole Schmidtovemu konceptu elementarne šole ne ustrezajo. Za šole v župnijah pa podatkov ni. Tudi če so bile, lahko predvidevamo, da je šlo pri njih za neorganizirano in od volje ter sposobnosti 'mežnarja' odvisno aktivnost. Podobno so bile poljubno organizirane tudi druge šole. Drugače ni moglo biti, saj natančnejših navodil za takšne šole ni bilo, prav tako ni ohranjen noben vir, ki bi pričal o namenu, da bi se takšne šole vzpostavljalo. Edino besedilo, ki govori o tem – Trubarjeva *Cerkovna ordninga* – pa zgolj povzema načela, ki jih najdemo v drugih tedanjih cerkvenih redih,⁸ in jih aplicira na slovenski prostor. To je Schmidt spregledal, sicer bi bila njegova sodba gotovo drugačna.

Drži pa drugi del Schmidtovih ugotovitev: na prehodu iz protestantizma v katoliško obnovo je prišlo do velike spremembe idejnega pogleda na vlogo osnovnega šolstva v družbi ter do stanja, ko ni bilo knjig, ki bi jih lahko uporabljali kot začetne vadnice branja:⁹ abecednikov ni (prvi po protestantizmu je objavljen pri Paglovcu (1742),¹⁰ vendar še ta v knjigi, katere vsebina ni začetnica), tudi katekizmi z izjemo Kanizijevega (Čandek, 1615) so bili uporabni pri pouku le za posredno, govorno-slušno rabo.

Spremembo bi najlažje opisali takole: protestantsko neuresničeno vizijo osnovne šole, ki bi v slovenščini zajela vse otroke 'v župnijah' ter v nemščini ali latinščini vse otroke v trgih ali mestih, je zamenjala katoliška skrb za organizirano versko vzgojo otrok v materinščini: za Slovence torej v slovenščini. Ker je samostojno branje Svetega pisma ena temeljnih protestantskih idej, pa je seveda razumljivo, da so protestanti deklarativno v večji meri podpirali šole, ki bi omogočale branje Svetega pisma v ljudskem jeziku.

1.1. Verouk

Versko vzgojo otrok v maternem jeziku je poleg skrbi za duhovniški naraščaj uzakonil tridentinski cerkveni zbor (1545–1563) in tudi na Slovenskem se je

⁶ Vire navaja Žnidaršič Golec, »Trubarjeva Cerkovna ordninga«, 238.

⁷ V mestih, kjer je izrazito prevladovalo slovensko prebivalstvo, lahko rabo slovenščine od srednjega veka naprej predvidevamo vsaj v smislu razgovornega jezika, če je učitelj seveda znal slovensko.

⁸ Žnidaršič Golec, »Trubarjeva Cerkovna ordninga«, 237; »Šolska določila«, 349–52.

⁹ Prim. Andoljšek, *Naš začetni bralni pouk*, 26–34.

¹⁰ Pri tem seveda ne upoštevamo nekoliko drugačnega stanja v Prekmurju, ki je bilo sestavni del Ogrske. Tam je do protireformacije prišlo precej pozneje, pa tudi jezikovna situacija se je precej razlikovala od jezikovne situacije na preostalem slovenskem prostoru. Prvi abecednik na tem prostoru je bil natisnjen leta 1725. Podatki o pouku za otroke pa kažejo, da v praksi tudi tam razmere na področju elementarnega pouka sicer niso bile ravno rožnate (prim. Zelko, *Zgodovina prekmurja*, 181, 285–87; Žnidaršič Golec, »Šolska določila«, 351).

v polni meri uveljavila šele kot odgovor na protestantizem.¹¹ Od šole se je razlikovala po tem, da je bilo učenje branja, predvsem pa pisanja potisnjeno v ozadje,¹² časovno pa je bila omejena predvsem na nedeljo in praznike popoldne.

Najopaznejše je bilo na področju verouka delovanje jezuitov,¹³ ki so imeli prvo katehezo v slovenskem jeziku leta 1597. Čeprav je bila v prvi vrsti namenjena otrokom, so se je udeleževali tudi odrasli, predvsem starši in sorodniki otrok. Pouk je bil izoblikovan živo in privlačno s pomočjo petja, scenjskih uprizoritev, dialogov, tekmovanj, nagrad in katehetskih procesij, potekal pa je po naslednji shemi. Dečki in dekllice so sedeli ločeno v cerkvi, dečki na desni, dekllice na levi. Pouk se je začel s skupnim petjem verskih pesmi v otrokom razumljivem, za slovensko govoreče torej slovenskem jeziku. Nato je otrok molil določeno molitev v ljudskem (torej slovenskem) jeziku, vsi prisotni pa so jo ponavljali. Sledila so vprašanja iz katekizma, ki jih je postavljala katehet (običajno sta bila dva), nanje pa so odgovarjali izbrani otroci. Temu je sledila (katehetova) polurna razlaga novih vprašanj iz katekizma. Kateheza se je spet končala s skupnim petjem.

Letopis jezuitskega kolegija nam prinaša kar nekaj zgovornih podatkov o rabi slovenščine pri verouku v začetku 17. stoletja:

Prvo nedeljo v adventu smo začeli učiti krščanski nauk v domačem, kranjskem jeziku.¹⁴ Število poslušalcev iz ljudstva je bilo upoštevanja vredno, še veliko večji pa je bil uspeh, tako zaradi dotedanje nepoučenosti poslušalcev kakor zaradi načina poučevanja, ki ga dotlej katoličani niso bili vajeni.¹⁵ (HAC (1597): 9)

Katekizem, ki smo ga poučevali navadno ob nedeljah v slovenskem jeziku,¹⁶ smo [leta 1599 začasno zaradi kuge] prav tako opustili. (HAC (1599): 24)

Začeli smo uvajati kratke nagovore ali bolje krščanski nauk in ljudstvo spoznavati z dekalogom, ki mu je bil dotlej popolnoma neznan. Imeli smo nekaj spovedi. Pomirili smo tri osebe, ki so bile med seboj hudo sprte, in imeli bi ogromno žetev, ko ne bi dela oviralo dvoje: neznanje jezika¹⁷ in gospodarske skrbi. (HAC (1608): 62)

¹¹ Prim. Schmidt, *Zgodovina šolstva*, 100; Dolinar, »Vloga in pomen«, 20.

¹² Schmidt, *Zgodovina šolstva*, 104–105.

¹³ Dolinar, *Das Jesuitenkolleg*, 66, 68–69; Škulj, »Jezuiti«, 111–12.

¹⁴ Lat. *vulgari Carniolorum lingua*.

¹⁵ Vsi prevodi HAC so povzeti po prevodu Marije Kiauta v uredništvu Franceta Barage, pri čemer sem sem in tja v prevodu popravil (= poenotil z drugimi prevodi ali spremnimi besedili) prevod kake besede, ki je v našem kontekstu še posebej pomembna.

¹⁶ Lat. *lingua Slavonica*.

¹⁷ Lat. *linguae imperitia*.

V naši stari cerkvi je vse potekalo kot sicer. V tem letu se je obisk ljudstva pri verouku nadpovprečno povečal. Učencev zaradi tesnega prostora nismo pustili v cerkev, pač pa so poslušali razlago katekizma pri svojih učiteljih, vsak v svojem razredu. Zlasti dva razloga privabljata ljudi k temu pouku. Prvi je vsekakor skrbno pripravljena in vestna razlaga različnih snovi, prirejena tako, da je ljudstvu lahko umljiva; drugi pa je domače vedenje kateheta, ki jih nagovarja tako, kot če bi bili pri njih doma. (HAC (1614): 79)

Seveda ni treba posebej poudarjati, kako pomembna z vidika skupne jezikovne rabe je bila ob zgoraj opisani shemi kateheze Čandkova izdaja po Evropi nadvse razširjenega Kanizijevega katekizma (Čandek, 1615),¹⁸ ki je bila natisnjena v kar 2000 izvodih.¹⁹ Ilustrirana knjižica s preprostimi vprašanji in odgovori je bila v naslednjih desetletjih za veliko večino mladine in njihovih staršev edini aktivni stik s slovenskim knjižnim jezikom, čeprav je šlo pri tem večinoma zgolj za slušno-govorno reprodukcijo besedila, ki ga je prebral in predstavil katehet. Prevod je izšel tako rekoč iz prakse, saj je Janez Čandek od novembra 1613 poučeval verouk v Ljubljani (HAC (1613): 73).

Niso pa bili seveda na področju verouka v slovenščini dejavni samo jezuiti, za katere imamo največ virov. Takšna katehetskina dejavnost je bila zaželeno v vseh župnijah. Sekovski škof Martin Brenner je na primer v svojih smernicah za delovanje v dušnem pastirstvu (28. avgust 1602) med drugim določil, naj osnove krščanskega nauka duhovniki mladino in nepoučene odrasle poučujejo po katekizmu Petra Kanizija: za pouk dečkov naj si duhovniki pridobijo nekaj sposobnih mož, deklice pa naj poučujejo ženske po župnikovih navodilih.²⁰

Podobno so verouk vzpodbujali tudi v ljubljanski škofiji, izdaja katekizma v slovenščini pa je sodila med glavne projekte škofa Tomaža Hrena.²¹ Ko je bil katekizem izdan, so ga morali duhovniki tudi dejansko uporabljati. Zgovoren je že podatek, da so tako na sinodi leta 1623 kakor na sinodi leta 1624 med glavnimi temami obravnavali tudi rabo slovenskega katekizma za verski pouk, duhovniki pa so morali obvezno imeti svoj izvod slovenskega katekizma in lekcionarja.²² Širjenje krščanskega nauka v slovenščini pa je bilo tudi eno temeljnih poslanstev posameznih misijonov (prim. npr. HAC (1691): 519; gl. tudi naslednje poglavje).

Takšno stanje na področju verouka se v celotnem našem obravnavanem obdobju ni bistveno spreminjalo, raba slovenščine pri katehezi pa je vseskozi ostajala govorno-slušna, o čemer pričajo tudi vse nadaljnje izdaje katekizmov (nekateri so kar priključeni lekcionarjem!). Vendar pa rabo slovenščine lahko

¹⁸ O tej izdaji Kanizijevega katekizma, ki je izšla z enako slikovno opremo v več jezikih, piše Duhr, *Geschichte der Jesuiten*, II/2, 441–42. Gl. tudi Kidrič, »Opombe«, 82–87, in »Čandik«, 89–90; Ciperle, »Jezuitski učni program«, 167; Dolinar, »Vloga in pomen«, 12, itd.

¹⁹ Smolik, »Spremna beseda«, vii.

²⁰ Benedik, »Protireformacija«, 138–39.

²¹ Vire navaja Kidrič, »Opombe«, 85–86.

²² Kolar, »Prenovitevno delo«, 176–77.

spremljamo ves čas, prav tako je razvidno, da so tudi škofje verouk v maternem jeziku vernikov ves čas dejavno vzpodbujali.²³ Za Celovec je slovenska kateheza v virih izpričana za prvo polovico 18. stoletja.²⁴

1.2. Elementarni pouk

Četudi elementarni pouk niti po načelni plati ni več ustrezal zgoraj navedeni Schmidtovi definiciji elementarne slovenske šole, pa lahko predvidevamo, da so (kot že v prejšnjih obdobjih) rabili slovenščino tudi v posameznih 'neslovenskih' šolah.²⁵ Tak podatek imamo ohranjen na primer za šolo pri sv. Nikolaju v Ljubljani, ki je bila latinska šola za cerkvene pevce in hkrati izbirna šola za jezuitski licej.²⁶ V šolskem redu iz leta 1679²⁷ lahko beremo tudi o rabi slovenščine popoldne po večernicah:²⁸

Postmeridieum. Primo. Prima hora pomeridiana schola ab oratione incipiet et usque ad secundam exercitium cantus continuabitur, ii vero, quibus continendi ars non aridet, aliis pro commoditate temporis occupentur. Secunda hora ad tertiam duplici ordini discipulorum proponet duplices ut supra lectiones. Tertia vespers peraget, iis finitis reditur ad scholam et residuum temporis insumendum in concertatione; dictandum praeterea argumentum scribendi vulgi sermone ad verbum perspicuum, nec fere verbis quaternis longius. Quarta audita oratio claudet studiorum officinam.

Popoldne. Prvič. Prvo popoldansko uro se bo šola začela z molitvijo in se takoj nadaljevala z vadbo petja vse do druge ure. Tisti pa, ki jim spretnost petja ni blizu, naj se glede na čas, ki je na razpolago, zaposlijo z drugimi stvarmi. Od druge do tretje ure se bo obema razredoma²⁹ učencev določilo čtivo glede na razred kot že zgoraj. Tretjo uro se bo opravilo večernice, ko bodo končane, pa se vrnemo v šolo in preostali čas namenimo tekmovanju.³⁰ Nato je treba narekovati snov za pisanje v ljudskem jeziku³¹ v jasnih stavkih, ki naj povprečno ne bodo daljši od štirih besed. Četrto uro se bo po končani molitvi učilnica zaprla.

²³ O tem za konec obravnavanega obdobja Dolinar, *Ljubljanski škofje*, 199.

²⁴ Prunč, »Nekateri problemi«, 119; Duhr, *Geschichte der Jesuiten* IV/1, 397.

²⁵ Izraz (osnovna) šola tu seveda razumemo zelo široko, saj ob preozkem razumevanju ne bi mogli o rabi slovenščine v osnovnih šolah povedati ničesar.

²⁶ Jezuitska enorazrednica, ustanovljena 1601, se je leta 1621 preselila k sv. Nikolaju (Gruden, »Šola pri sv. Nikolaju«, 7).

²⁷ Gruden, »Šola pri sv. Nikolaju«, 19–21; Schmidt, *Zgodovina šolstva*, 107–108.

²⁸ Latinsko besedilo je navedeno po Gruden, »Šola pri sv. Nikolaju«, 20, prevod pa je naš.

²⁹ V prvem razredu so učenci, ki se šele učijo brati, v drugem pa se že učijo najosnovnejših pravil latinske slovnice po Alvarovi slovnici.

³⁰ *Concertatio* je bilo na tej stopnji tekmovanje v lepem ali hitrem pisanju, gladkem branju ali petju. Sicer je bilo to eno od najbolj priljubljenih jezuitskih vzgojno-motivacijskih sredstev (prim. Vidmar, *Nastajanje*, 172).

³¹ Ljudski jezik (*sermo vulgi*) tu nedvomno označuje (tudi) slovenščino, saj drugje pisec šolskega reda nemščino označi z *lingua germanica*.

Poleg tega so zagotovo rabili slovenščino tudi pri pouku petja, saj so v cerkvi sv. Nikolaja isti učenci peli latinske, slovenske in nemške pesmi,³² Čandkov Kanizijev katekizem naj bi od leta 1615 rabili ob petkih učitelji za poučevanje, ob nedeljah pa duhovniki za spraševanje.³³

V jezuitske kolegije dečkov brez osnovnih znanj niso vpisovali. Kjer elementarnih šol ni bilo ali niso bile dovolj kvalitetne, so tako lahko ustanovili tudi enorazrednico, ki je pripravljala učence na jezuitski kolegij in skrbela za katoliško vzgojo.³⁴ Takšno enorazrednico imamo izpričano med letoma 1601–1621 v Ljubljani,³⁵ poleg tega pa tudi v Gorici in Celovcu.³⁶ V Ljubljani je takšna enorazrednica nastala, ker je bila šola pri sv. Nikolaju sprva v slabem stanju, zato so starši pritiskali na kolegij, naj odpre elementarni razred. Sprva se je Rim temu upiral, a je posredoval provincial (veliko otrok naj bi bilo protestantskih, šola pri sv. Nikolaju je slabo vodena). Tako so lahko 1601 odprli elementarni razred (enorazrednico),³⁷ kjer so npr. leta 1608 poučevali deklice (ena učiteljica) in dečke (dva učitelja).³⁸ Leta 1621 se je ta šola združila s stolno šolo pri sv. Nikolaju, za kar si je še posebej prizadeval škof Tomaž Hren.³⁹ Glede na precejšnje število izpričanih slovenskih dijakov na jezuitskem kolegiju v Ljubljani lahko ugibamo, da se je slovenščina kot pomožni jezik rabila tudi za slovenske učence v tej enorazrednici – vsaj dokler se niso naučili dovolj nemščine. Vendar pa je šlo lahko tu za popolnoma poljubno odločitev, odvisno od učitelja, virov pa nimamo dovolj, da bi lahko rekli kar koli.

Lahko pa na podlagi virov zaznamo rabo slovenščine vsaj pri začetnih razlagah v nekaterih privatnih župnijskih šolah, katerih namen je bil, da bi pripravili nadarjene dečke za duhovniške študije.⁴⁰ To potrjuje vir za ruško šolo (1645–1758) ter Paglovčevo šolo v Spodnjem Tuhinju (1. pol. 18. stol.) (o tem Schmidt, *Zgodovina šolstva*, 117; za Paglovčevo šolo na podlagi Benkoviča,

³² Gruden, »Šola pri sv. Nikolaju«, 12.

³³ Duhr, *Geschichte der Jesuiten*, II/1, 347; Gruden, »Šola pri sv. Nikolaju«, 13–14.

³⁴ Ni pa bila takšna enorazrednica v okviru jezuitskih kolegijev kaj posebej zaželena. *Ratio studiorum* je glede tega precej neposreden (prevod po Vidmar, *Nastajanje*, 178): »Praviloma se v razred gramatike ne vpisujejo *abecedarii*, ki 'naj jih naši ne poučujejo redno. Kjer pa jih zaradi posebne koncesije kljub temu poučujejo, jih je treba sprejeti šele po sedmem letu starosti; pred tem časom so namreč kar se da nežni in bolj potrebujejo varuške kot učitelje.'«

³⁵ Duhr, *Geschichte der Jesuiten*, II/2, 25; Dolinar, *Jesuitenkolleg*, 51–52; Benedik, »Protireformacija«, 141.

³⁶ Schmidt, *Zgodovina šolstva*, 108.

³⁷ HAC (1601): 34: »V tem letu smo zaradi vnetih prošenj meščanov in ker je bilo od tega pričakovati veliko korist, z dovoljenjem našega častitega patra *provinciala* dodali našim šolam razred abecedarjev. Za njegovega predstojnika smo vzeli zunanjega učitelja.«

³⁸ Leta 1613 imamo tako v Ljubljani šest osnovnih šol, tako deških kot deklških (prim. HAC (1613): 77). Schmidt, *Zgodovina šolstva*, 108, se – po našem mnenju tehtno – sprašuje, v kolikšni meri so to sploh bile šole v današnjem pomenu besede.

³⁹ HAC (1621): 94–95: »Zaradi velikega in nenehnega prizadevanja presvetlega gospoda škofa ljubljanskega in s soglasjem častitega patra provinciala smo v avgustu kakih 70 abecedarjev iz našega najnižjega razreda premestili v šolo pri Sv. Nikolaju in dobili tudi dovoljenje, da pošljemo tja končno vse abecedarje.«

⁴⁰ Schmidt, *Zgodovina šolstva*, 116.

»Maksimilijan Leopold baron Rasp«, 295, ki navaja Japljevo izjavo, da ga je Paglovec poučeval v »kranjščini«⁴¹ – gre pa pri zadnji izjavi seveda že skorajda za konec našega obdobja.)

Sicer pa je elementarni pouk z nemščino ali latinščino kot učnima jeziko-ma potekal naprej podobno kot že v prejšnjem stoletju z nihanji tako v številu kot v kvaliteti.⁴² Glede na gornje podatke lahko vidimo, da je bila tudi raba slovenščine v takšnem osnovnem šolstvu podobno kot v 16. stoletju precej poljubna in neorganizirana.

1.3. Jezuitska gimnazija v Ljubljani

Medtem ko za protestantsko stanovsko šolo v Ljubljani v 16. stoletju lahko na podlagi virov predvidevamo rabo slovenščine vsaj na začetni stopnji, dokler se niso učenci naučili nemščine in latinščine,⁴³ pa lahko glede rabe slovenščine na jezuitski gimnaziji v Ljubljani (še bolj pa na drugih jezuitskih kolegijih) v obravnavanem obdobju zgolj ugibamo.⁴⁴

Jezuitske gimnazije so imele povsod po Evropi enoten šolski red (*Ratio studiorum*, sprejet 1599), ki je predvideval zelo omejeno rabo *ljudskega jezika*,⁴⁵ v mnogih položajih pa ga je celo prepovedoval. Na začetku izobraževanja je bila seveda raba ljudskega/maternega jezika tako rekoč neizogibna, a je bila skrčena le na najnujnejše – s tem da najnujnejših položajev ni bilo ravno malo,⁴⁶ še posebej veliko pa jih je bilo, če je bilo predznanje dijakov šibko, kakor lahko sklepamo za ljubljanski jezuitski kolegij. Poglejmo si, kaj pravi glede rabe ljudskega jezika *Ratio studiorum* na različnih mestih (Pachtler, *Ratio studiorum II*, 229–481).

Osnovno načelo je bilo, naj se ljudskega jezika ne rabi:

Domi linguae latinae usum inter scholasticos diligenter conservandum curet; ab hac autem latine loquendi lege non eximantur, nisi vacationum dies et recreationis horae, nisi forte in aliquibus regionibus provinciali videretur his etiam temporibus facile posse hunc latine loquendi usum retineri. (*Naloge rektorja*, 8; Pachtler, *Ratio studiorum II*, 268–70)

⁴¹ Benkovič vira ne navaja (»Japelj v nekem spisu ...«), zato ga tudi nismo mogli natančneje preveriti. Možno bi namreč bi bilo, da tu ni šlo za formalno šolsko poučevanje.

⁴² Predvsem šole v manjših mestih in trgih je težko nadrobneje klasificirati (Schmidt, *Zgodovina šolstva*, 109–10), odvisne so bile od tega, kdo je učitelja plačeval in nadzoroval. Veliko je bilo tudi t. i. zakotnih šol s privatnimi poceni učitelji (Schmidt, *Zgodovina šolstva*, 111). Vsebinske večine šol pa je bila zelo raznovrstna in odvisna od plačnikov (Schmidt, *Zgodovina šolstva*, 115).

⁴³ Prim. Ahačič, *Zgodovina misli*, 51–53.

⁴⁴ O tem gl. npr. Schmidt, *Zgodovina šolstva*, 124; Dolinar, *Jesuitenkolleg*, 47, 50–51; Ciperle in Vovko, *Šolstvo na Slovenskem*, 32; Svetina, »Raba slovenščine«. Glede rabe slovenščine pri jezuitih v drugih položajih gl. tudi naslednja poglavja.

⁴⁵ To je bil večinoma materni jezik, na Slovenskem pa je bilo stanje zaradi sobivanja nemščine in slovenščine nekoliko bolj zapleteno, o čemer v nadaljevanju.

⁴⁶ Dolinar, *Jesuitenkolleg*, 47.

Poskrbi naj (nam. rektor), da bodo naši sholasti (*scholastici*) doma marljivo ohranjali rabo latinskega jezika. Od tega pravila glede rabe latinščine lahko dovolimo izjeme samo ob prostih dnevih ali med urami oddiha, razen če v kakem kraju provincial meni, da bi bilo možno rabo latinščine zlahka ohranjati tudi ob teh priložnostih.⁴⁷

Latine loquendi usus severe in primis custodiat, iis scholis exceptis, in quibus discipuli latine nesciunt; ita ut in omnibus, quae ad scholam pertinent nunquam liceat uti patrio sermone, notis etiam adscriptis, si qui neglexerint; eamque ob rem latine perpetuo Magister loquatur. (*Splošna pravila za učitelje nižjih študij (studia inferiora)*, 18; Pachtler, *Ratio studiorum* II, 384)

Navado, da se govori le latinsko, se mora še posebej strogo čuvati, razen v tistih razredih, kjer učenci ne znajo latinsko. Tako ne sme biti nikoli dovoljeno rabiti materni jezik glede vsega, kar se tiče šole. Če to kdo zanemarja, se ga zabeleži. Zato naj tudi učitelj vseskozi govori latinsko.

Vendar pa se rabi ljudskega jezika ni dalo popolnoma izogniti zaradi same narave pouka na nižjih študijah (*studia inferiora*), in sicer tako pri branju klasičnih latinskih avtorjev, kakor tudi pri vajah v stilu, domačem ali šolskem pisnem delu, pri praktičnih nalogah iz prevajanja iz latinščine ali v latinščino ter pri izpitih:

Forma autem praelectionis haec ferme erit: Primum totam continenter pronunciet, nisi aliquando in Rhethorica et Humanitate longior esse debeat. Secundo brevissime argumentum exponat et connexionem, ubi erit opus, cum iis, quae antecesserant. Tertio unamquamque periodum praelegens, siquidem latine interpretetur, obscuriores explanet, unam alteri nectat, ac sententiam non quidem inepta metaphrasi, unicuique verbo latino alterum verbum latinum reddendo, sed eandem sententiam apertioribus phrasibus declarando, aperiat. Si vero vulgi sermone, servet, quoad fieri potest, collocationem verborum: sic enim numero assuescunt aures. Quodsi vulgare idioma non patitur, prius ad verbum fere omnia, postea ad vulgi consuetudinem explicet. (*Splošna pravila za učitelje nižjih študij (studia inferiora)*, 27; Pachtler, *Ratio studiorum* II, 388, 390)

Način branja (nam. klasičnih latinskih avtorjev) naj bo približno tak: Najprej naj učitelj zdržema prebere celoten odlomek, če ta ni v retoričnih ali humanitetnih razredih predolg. Nato na kratko predstavi povzetek, in če je potrebno, povezavo s predhodnim besedilom. Tretjič, prebere naj vsak stavek, in če razlaga po latinsko, naj pojasni manj razumljiva mesta, poveže en

⁴⁷ Vsi prevodi iz *Ratio studiorum* so naši.

stavek z drugim in osvetli pomen, vendar ne z okorno razlago, kjer bi menjaval eno latinsko besedo z drugo latinsko besedo, ampak tako, da na novo pove misel z jasnejšimi zvezami. Če pa razlaga odlomek v ljudskem jeziku, naj se drži, če je le mogoče, (latinskega) besednega reda: tako se namreč ušesa navadijo na ritem. Če ljudski jezik tega ne dopušča, naj najprej vse prevede od besede do besede, nato pa glede na rabo v ljudskem govoru.

Praelectionis forma haec erit. Primo argumentum tum latino tum patrio sermone perstringat. Secundo unamquamque periodum ita interpretetur, ut vernacula expositio latinae subinde subjiciatur. /.../ Postremo scriptoris verba vulgi sermone decurrat. (Pravila za učitelje najvišjega grammatikalnega razreda (supremae classis grammaticae), 5; Pachtler, Ratio studiorum II, 430)

Način branja (nam. antičnih klasikov) naj bo tak: Najprej naj učitelj povzete vsebine oriše tako v latinščini kot v ljudskem jeziku. Nato naj vsak stavek tolmači tako, da ga najprej razloži v latinščini, nato pa v ljudskem jeziku. /.../⁴⁸ Slednjič naj na hitro prevede originalni odlomek v ljudski jezik.

Praelectionis Ciceroniana, quae quaternos fere versus non excedet, haec forma sit: Primo totam continenter pronunciet ejusque argumentum brevissime vulgi sermone perstringat. /.../ Quarto scriptoris iterum verba vulgi sermone decurrat. (Pravila za učitelje najnižjega grammatikalnega razreda (infimae classis grammaticae), 6; Pachtler, Ratio studiorum II, 446, 448)

Način branja Cicerona, kadar ne gre za več kot približno štiri verze, naj bo tak: Najprej naj celotni odlomek zdržema prebere in čimbolj na hitro oriše v ljudskem jeziku. /.../ Četrtrič naj znova na hitro prevede originalni odlomek v ljudski jezik.

Scribendi argumentum non dictandum ex tempore, sed meditato et fere de scripto, quod ad imitationem Ciceronis, quantum fieri potest, et ad normam cujusdam narrationis, suasionis, gratulationis, admonitionis aliarumque id genus rerum dirigatur: et quidem tum latina lingua tum patria scribendum esset, ubi dictatur ad verbum. (Splošna pravila za učitelje nižjih razredov (classium inferiorium), 30; Pachtler, Ratio studiorum II, 390, 392)

Vaje v stilu ne smemo narekovati iz glave, ampak iz dobro premišljenega in običajno zapisanega sestavka, ki skuša posnemati Cicerona, kolikor je to mogoče, in se ravnati po načelu kake pripovedi, nasveta, čestitke, opozorila ali drugih tovrstnih prikazov (nam. antičnih avtorjev). In če se jo narekuje besedo za besedo, naj bo napisana tako latinsko kot v ljudskem jeziku.

⁴⁸ Sledi razlaga vmesnih stopenj.

Dictandum argumentum scribendi ad Epistolae fere formam vulgi sermone ad verbum, quod ad praecepta syntaxeos et ad Ciceronis imitationem referatur. (*Pravila za učitelje najvišjega gramatikalnega razreda (supremae classis grammaticae)*, 6; Pachtler, *Ratio studiorum* II, 432)

Vsebino za (poznejše) pisno delo naj (nam. učitelj) narekuje besedo za besedo v ljudskem jeziku, načeloma v obliki pisma, pozornost pa naj usmerja na skladenjska pravila in na posnemanje Cicerona.

Exercitationes discipulorum, dum scripta Magister corrigit, erunt ex. gr. vernacula dictata e syntaxis praescripto latina facere; lectionem Ciceronianam ex latino in vulgi sermonem transferre, eandem latine transcribere /.../. (*Pravila za učitelje najnižjega gramatikalnega razreda (infimae classis grammaticae)*, 4; Pachtler, *Ratio Studiorum* II, 446)

Vaje učencev med popravljanjem pisnih nalog so lahko na primer: v latinščino prevesti odlomke, ki se jih narekuje v ljudskem jeziku, po skladenjskih pravilih; odlomek iz Cicerona prevesti iz latinščine v ljudski jezik ali istega [nato] znova prestaviti v latinščino /.../.

Examinis ratio haec erit: primum suae quisque compositionis partem, si videatur, recitet; deinde errata corripere et eorum rationem reddere jubeatur, praecepto, contra quod peccatum sit, indicato. Postea grammaticis vernaculum aliquid statim latine vertendum proponatur, omnesque de praeceptis et rebus, quae in quaque schola traditae sunt, interrogentur. (*Naloge prefekta nižjih študij (studia inferiora)*, 21; Pachtler, *Ratio studiorum* II, 362)

Izpit (nam. v razredih nižjih študij) naj poteka na naslednji način. Najprej naj, če izpraševalci želijo, vsak dijak prebere del svojega spisa. Nato naj se mu ukaže, da naj popravi napake in pove vzrok za popravek, tako da navede pravilo, ki je bilo kršeno. Zatem naj dijaki v slovničnih razredih (*grammatici*) dobijo besedilo v ljudskem jeziku, ki naj ga takoj prevedejo v latinščino. Vse dijake naj tudi izprašajo obravnavana pravila in obravnavane šolske predmete.

Na vprašanje, ali je bila pri tem v Ljubljani kot *ljudski/materni jezik* rabljena nemščina ali slovenščina, le težko damo kak enoznačen odgovor. Dejstvo je, da so bili profesorji in magistri na ljubljanski jezuitski gimnaziji večinoma Slovenci ali vsaj slovensko govoreči.⁴⁹ Dolinar, *Jesuitenkolleg*, 51, se tako utemeljeno sprašuje, »ali so lahko pri tako velikem številu učencev, ki so označeni kot *provinciales*, dejansko vsi znali nemško«. Nemščine namreč niso znali vsi niti v ljubljanski protestantski stanovski šoli, ki je bila sicer namenjena

⁴⁹ Prim. statistiko, ki jo podaja Dolinar, *Jesuitenkolleg*, 188–89.

predvsem višjim slojem, medtem ko je bila populacija na jezuitski gimnaziji precej bolj raznorodna.

Poleg tega so dijaki ljubljanskega jezuitskega kolegija slovenščino izpričano večkrat rabili v različnih javnih položajih: pri cerkvenem petju, pri procesijah ter celo pri dramskih igrah (gl. spodaj).

Kolikor je bila ob nemščini, ki je bila zagotovo vsaj večinoma rabljena kot *lingua vernacula*, rabljena tudi slovenščina, je šlo skoraj zagotovo za ustno rabo, ker ustreznih modelov za pisno rabo niso imeli.⁵⁰ V govorjenem jeziku pa si moramo položaj verjetno predstavljati zelo življenjsko. Če nekdo (še) ni razumel nemško, mu je lahko učitelj, če je slovensko znal, pač podal razlago v slovenščini. Tu kakega posebnega razmisleka niti ni bilo, ampak so takšni učitelji med nemščino in slovenščino prehajali povsem pragmatično. Oba jezika sta bila *ljudska jezika* in torej 'nujno zlo' pri usvajanju latinščine.

Še težje je kar koli reči glede rabe slovenskega jezika (poleg nemškega oziroma italijanskega) kot živega jezika pri pouku na drugih jezuitskih gimnazijah na slovenskem ozemlju.⁵¹

So pa jezuitske gimnazije (in višje študije)⁵² močno prispevale k dvigu splošne izobraženosti na Slovenskem glede na prejšnje obdobje. Jezuitske šole so bile namreč zelo dobro obiskane – še posebej proti sredini obdobja, ki ga obravnavamo. V Ljubljani je naraščalo število gojencev do leta 1714, ko jih je bilo 922.⁵³ V Celovcu jih je bilo največ 1665 (nad 700), v Gorici pa leta 1671 (nad 600). Takšne številke so bile za tovrstno šolstvo znova presežene na Slovenskem šele v drugi polovici 19. stoletja.⁵⁴ Za nas pa ni pomemben samo podatek o dobrem obisku, ampak tudi o tem, da so bili dijaki socialno bolj raznorodni kot v prejšnjem obdobju. Ena od pomembnih značilnosti jezuitske gimnazije je bil namreč brezplačen pouk,⁵⁵ in ker so bile na voljo različne študentske stipendije, so lahko podpirali tudi revnejše učence – seveda le najbolj nadarjene, saj so morali imeti novinci vsaj nekaj prejšnje izobrazbe.⁵⁶ HAC za leto 1684 npr. med 563 učenci navaja (le) 12 grofov, 23 baronov, 31 gospodov in 55 plemičev – ostali učenci so bili meščanskega ali kmečkega izvora.⁵⁷ S tem se je počasi večala tudi splošna raven pismenosti na Slovenskem.

⁵⁰ O tem piše Hipolit Novomeški (besedilo in razlaga v Ahačič, »Pregled jezikoslovnih zapisov«, 593–96), ki se je verjetno tudi šolal pri jezuitih v Ljubljani.

⁵¹ Na Slovenskem so jezuiti ustanovili gimnazijske razrede v Ljubljani (1597), v Celovcu (1604), v Gorici (pripravljalni razred 1619, gimnazijski 1620), v Trstu (1620) in v Mariboru (1758). V Novem mestu so imeli gimnazijo frančiškani (Schmidt, *Zgodovina šolstva*, 119).

⁵² Višje študije so bila najbolj razvite v Celovcu, v Ljubljani so uvedli jezuiti v 17. stoletju samo teološke tečaje brez filozofskih študij, v 18. stoletju pa tudi filozofske študije (Schmidt, *Zgodovina šolstva*, 133–34).

⁵³ Številke so naraščale takole: leta 1603: 200 dijakov, leta 1636: 544, leta 1655: 569, leta 1682: 600, leta 1690 587, leta 1700: 659, 1714: 922.

⁵⁴ Schmidt, *Zgodovina šolstva*, 136; Benedik, »Protireformacija«, 141; Grafenauer, »Zgodovinski prostor«, 35.

⁵⁵ Ciperle, »Jezuitski učni program«, 162.

⁵⁶ Schmidt, *Zgodovina šolstva*, 129.

⁵⁷ HAC (1684): 476.

Gojenci jezuitskih gimnazij pa so dobili tudi dobro jezikovnoteoretično znanje. Večino tega znanja so dobili v t. i. *studia inferiora* (gramatično-humanistični kurz), in sicer v njihovi prvi stopnji, ki je prva obsegala pouk slovnice (*grammatica*) in so jo sestavljali trije razredi: 1. *infima*, učenci so se imenovali *rudimentistae/parvistae*, 2. *media*, učenci so se imenovali *principistae* in 3. *suprema*, učenci so se imenovali *grammatistae*. Dopoldan in popoldan sta bili po dve uri in pol pouka.⁵⁸ Program jezikovnega pouka latinščine je bil v celoti naslonjen na latinsko slovnico Emmanuela Alvara, zato nam ga tudi ni težko rekonstruirati, še posebej, ker je ena od številnih evropskih izdaj te slovnice izšla tudi v Ljubljani konec 17. stoletja.

1.4. Šolanje duhovnikov

Duhovniki so se še tudi po tridentinskem koncilu izobraževali precej raznovrstno. Možno je bilo izobraževanje duhovniških kandidatov pri stolnih in drugih odličnejših cerkvah, v semeniščih, pri jezuitih ter na (jezuitskih in drugih) univerzah.⁵⁹ Prisotnost slovenščine lahko zasledimo v virih, povezanih s semeniščem pri ljubljanski stolnici ter predvsem z gornjegrajskim semeniščem, od katerih je drugi imel ob vzgojni tudi večjo izobraževalno vlogo.

Semenišče pri ljubljanski stolnici je bilo le neke vrste internat z internim poukom nekaterih predmetov. Duhovniški kandidati so obiskovali pouk v jezuitskem kolegiju, doma pa so jih poučevali še cerkveno petje in cerkvene obrede.⁶⁰ Pravila semenišča iz Carcanove apostolske vizitacije iz leta 1621, ki so jih leta 1666 ponovno prepisali v drugi zvezek kapiteljskega protokola, so glede rabe slovenščine določala naslednje:

Surgant singulis diebus hora praescripta. Simul comedant, sub mensa perpetuam lectionem spiritualem habeant, primo latinam, deinde germanicam vel⁶¹ sclavonicam.

Vstanejo naj ob uri, ki je predpisana za posamezni dan. Takoj ko pojedjo, naj imajo vedno po obedu duhovno čtivo, najprej v latinščini, nato v nemščini ali⁶² slovenščini.⁶³

Podobno lahko organizirano rabo slovenščine zasledimo v povezavi z gornjegrajskim semeniščem (*Collegium Marianum*), za katerega je program izobraževanja, potem ko je 1605 reformiral gornjegrajsko vzgojnoizobraževalno

⁵⁸ Več o jezikovnem pouku pri jezuitih Schmidt, *Zgodovina šolstva*, 122; Dolinar, *Jesuitenkolleg*, 49–50; Ciperle, »Jezuitski učni program«, 164–65, 168; Vidmar, *Nastajanje*, 179.

⁵⁹ Več o tem Dolinar, »Problem vzgoje duhovnikov«.

⁶⁰ Dolinar, »Problem vzgoje duhovnikov«, 108.

⁶¹ V protokolu iz leta 1666: »et«.

⁶² V protokolu iz leta 1666: in.

⁶³ Pravila semenišča iz Carcanove apostolske vizitacije iz leta 1621, ki so jih leta 1666 ponovno prepisala v drugi zvezek kapiteljskega protokola. Navedeno po Dolinar, »Problem vzgoje duhovnikov«, 108, prevod je naš.

središče,⁶⁴ razvil škof Tomaž Hren v posebni inštrukciji (*Instructio alumnorum Oberburgensium*), kjer je svoje mesto odredil tudi rabi slovenskega jezika. V okviru šolanja in pozneje za izvajanje svojega poklica so bili tako vsaj glede kateheze, molitev, pesmi in pridiganja vezani (tudi) na rabo slovenščine.⁶⁵ Kako so se na takšno rabo navajali, pa lahko seveda samo ugibamo.⁶⁶

2. Raba slovenščine v cerkvi

Medtem ko lahko spremljamo v času protestantizma rabo slovenščine v vseh delih cerkvenega obreda, je jezikovna situacija v obravnavanem obdobju drugačna. Po eni strani se pri katoliških obredih od katoliške obnove dalje ohranja tradicionalna latinska liturgika, po drugi strani lahko opazujemo tudi vse večjo vlogo ljudskega jezika – v našem primeru slovenščine. Ta je imela večjo vlogo predvsem pri pridiganju (ki v tem času v katoliški cerkvi še pridobi na pomenu), pri nekaterih delih bogoslužja, pri spovedih, ljudskih misijonih in duhovnih vajah, prav gotovo pa tudi pri delu kongregacij in bratovščin.

2.1. Pridiganje v slovenščini

Glavno mesto slovenščine v cerkvenem življenju je imela nedvomno pridiga, tudi zato, ker je s svojo sorazmerno dolžino⁶⁷ dajala priložnost za precej široko jezikovno rabo. Tudi sicer je bila raba slovenščine pri pridigah slovenskemu poslušalstvu že v prejšnjih obdobjih nekaj povsem samoumevnega. Se je pa v tem obdobju tudi v okviru katoliške cerkve takšna raba še dodatno formalizirala, o njej pa skozi celotno obdobje pričajo tudi številni viri.

Še posebej se je slovenska pridiga gojila v okviru posameznih redovnih skupnosti: največ vemo o pridigi pri kapucinih, nekaj manj o jezuitski pridigi, šele nedavno se je začelo raziskovati frančiškansko slovensko pridigo,⁶⁸ na raziskavo morebitnih arhivskih virov o vlogi slovenščine pri dominikancih, morda tudi pri avguštincih in cistercijanih, pa še čakamo.

Opozoriti moramo na nemajhno vlogo, ki jo je imela na podobo pridigarkega jezika Hren-Čandkova izdaja lekcionarja s tesno naslonitvijo na jezik Dalmatinove Biblije oziroma kar raba Dalmatinove Biblije same. Tomaž Hren je na primer v zgoraj omenjeni inštrukciji glede programa izobraževanja v Marijanskem kolegiju na Gornjem gradu (*Instructio alumnorum Oberburgensium* (1605):⁶⁹ paragraf 5) s pridigo duhovnikom priporočil, naj dobro

⁶⁴ Žnidaršič Golec, *Duhovniki*, 181–82.

⁶⁵ Schmidt, *Zgodovina šolstva*, 106; Dolinar, »Problem vzgoje duhovnikov«, 106–107; Škrabl, »Hrenova oznanjevalna dejavnost«, 186; splošno o Hrenovih prizadevanjih za izobraževanje duhovnikov tudi Snoj, »Vzgoja in izobraževanje duhovnikov«, 206–16.

⁶⁶ Prim. tudi naslednje poglavje.

⁶⁷ Benedik, *Kapucinski samostan*, 140.

⁶⁸ Prim. Ogrin, »Frančiškanski baročni pisatelji«, v tisku.

⁶⁹ NŠAL, KAL 122/9.

preberejo evangelij in se potrudijo, da ga bodo v slovenščini (*Carniolice*) dobro in pravilno raztolmačili.⁷⁰ Poleg tega v poročilu papežu leta 1608 poroča, da je drugim duhovnikom skušal omogočiti pridiganje v slovenskem jeziku in jim je zato prirejal razna slovenska besedila.⁷¹

Podobne vzpodbude za slovenske pridige na podlagi besedil iz evangelija lahko zasledimo tudi v določilih kapucinskih provincijskih kapitljev.⁷² Tako ni nepričakovano, da je jezik Dalmatinove Biblije najprej v manjši meri neposredno nato pa prek lekcionarjev posredno vplival tudi vsaj na jezik navedkov iz evangelijev v pridigah.⁷³ To je pri pridigarjih nedvomno vodilo k rabi govornih jezikov višje ravni, ki so bili sicer vedno bolj naslonjeni na narečje, v katerem so se pridigarji najbolj gibali, vendar pa to nikakor niso bile popolnoma narečne ravni jezika. O tem nam pričajo tako glasoslovne kakor tudi besedoslovne in oblikoslovne (še posebej pa seveda skladske) značilnosti jezika določenih rokopisnih ali v knjigah izdanih pridig tega obdobja, v katerih moremo iskati odraze različnih narečij in vpliv »starega knjižnega jezika«.⁷⁴ Ožbalt Gutschmann v uvodu h *Kristianskim resnicam* (1770–1777) pravi, da se pridigar ne sme preveč približati narečju, če noče, da bi izpadel smešen, s čimer poudarja funkcionalnost govornih oblik naddialektalnega kulturnega jezika. Lahko samo pritrdimo tezi Ericha Prunča, »Nekateri problemi«, 121, da »ni razloga, da bi take koncepcije pridigarskega jezika ne predpostavljali tudi za prejšnja obdobja«. To je še dodatno vzpodbujala sama narava pridigarske službe znotraj cerkve na Slovenskem. Slovenski (predvsem jezuitski in kapucinski) pridigarji in misijonarji so se praviloma selili iz kraja v kraj, iz kolegi-

⁷⁰ »Postea perlege Evangelium et conare illud bene et recte interpretari atque explanare Carniolice.« O inštrukciji pišeta najboljširneje Škrabl, »Hrenova oznanjevalna dejavnost«, 186, in Dolinar, »Problem vzgoje duhovnikov«, 106–107.

⁷¹ Škrabl, »Hrenova oznanjevalna dejavnost«, 185.

⁷² Benedik, *Kapucinski samostan*, 136. Kapucine so škofje povabili v delo prenove tudi zato, da bi pridigali (ibid., 133). Prve odmeve na kapucinsko pridigo najdemo v zapisih škofa Hrena 1608, kjer pravi, da njihovim pridigam radi prisluhnejo meščani in plemstvo. Jezuitski zgodovinar Duhr pa je o ljubljanskih kapucinih zapisal, da je »posebno pri njihovih slovenskih pridigah obisk razveseljiv, pa tudi bogati sadovi« (navedeno po Benedik, »Proti-reformacija«, 145). Tiskani zbirki pridig sta od številnih kapucinov, ki so svoje pridige zapisovali, v tem obdobju izdala Janez Svetokriški in p. Rogerij (Mihael Kramar), kapucin pa je bil na primer tudi Hipolit Novomeški (Janez Gaiger). – Še posebej na področju, kjer so se protestanti še odbržali (npr. Radgona), je imela slovenska katoliška pridiga tudi posebno vlogo, saj so z njo lažje spreobračali (prim. Škafar, »Prispevek radgonskih kapucinov«, 47, o pridiganju v slovenščini tudi 26–27).

⁷³ Na to je prvi opozoril Breznik leta 1917 (Breznik, *Jezikoslovne razprave*, 41). Kot primer gl. gradivo v Bizjak, »Sveto pismo v Svetem priročniku«, 48–59, o vplivu Schönleba na navedke pri Svetokriškem 1691. Po ugotovitvah Brede Pogorelec (na več mestih, npr. »Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika«, 5), je stopnja knjižnosti (torej vezanosti na jezik slovenskih protestantskih piscev) padala s tem, ko se je manjšala stopnja oficialnosti jezika.

⁷⁴ O tem denimo Orel, »Jezik pridig o. Rogerija«, 29–76, za Rogerija in Toporišič, »Jezik Janeza Svetokriškega«, 405–12, za Svetokriškega.

ja v kolegij, iz samostana v samostan,⁷⁵ slovenščino pa so ohranjali tudi na obrobju slovenskega prostora.⁷⁶

Mnogo virov je na razpolago glede jezikovne rabe pri ljubljanskih jezuitih. Ti so kljub nasprotovanju škofa zaradi slabega obiska leta 1615 zamenjali nemško pridigo v svoji cerkvi s slovensko.⁷⁷ Poleg pridig v jezuitski cerkvi so od 1657 pridigali v nemščini in tudi slovenščini v stolni cerkvi, poleg tega so jih tudi vabili drugam, pridigali pa so seveda tudi po misijonih itd. Zelo zanimivi so njihovi opisi lastne pridigarske dejavnosti v letopisu jezuitskega kolegija (HAC), iz katerega navajamo nekaj naslednjih primerov:

Šli smo pomagat v Loko, kjer se je začela bratovščina svetega Rešnjega Telesa. Pridigali smo v obeh jezikih. (HAC (1634): 142)

Šli smo pomagat v Loko.⁷⁸ Razen tega smo ob petkih tam uspešno pridigali v obeh domačih⁷⁹ jezikih. (HAC (1644): 207–208)

Ljudski govorniki so bili štirje: pri sv. Nikolaju, stolnici tega mesta, p. Michael Steer, doma ob sedmi uri zjutraj p. Matija Štamcar in p. Ambrož Falenič, oba v kranjskem jeziku, tretji je govoril v nemščini prav tako v naši cerkvi p. Danijel Sichten. (HAC (1657): 310)⁸⁰

Pospeševali smo cerkveno bogoslužje. /.../ Drugič, s kanonizacijo sv. Frančiška Borgia, pri kateri so imeli osem dni govore sami zunanji govorniki. /.../ In vsi ti so pridigali nemško; vsak drugi dan pa je bila kranjska pridiga,⁸¹ ki so jo pridigali častiti gospodje sosednji župniki, en dan je pridigal zjutraj tudi naš pater, učitelj retorike p. Gradt, učitelj poetike p. Henrik Holzmeyer pa je imel govor zvečer. (HAC (1671): 392)

⁷⁵ Prim. Koruza, *Slovstvene študije*, 111.

⁷⁶ Jezuiti so na Koroškem (Prunč, »Nekateri problemi«, 119) prevzeli slovensko pridigarsko mesto pri Svetem Duhu v Celovcu, poleg rednega celovškega pridigarja pa so vzdrževali tudi slovenskega pridigarja za podeželje. Leta 1620 so vpeljali slovenske pridige v špitalski cerkvi. Kot pridigarja se omenjata Janez Čandek in Jakob Knap. Iz delovnega poročila koroških jezuitov za 1665 je razvidno tudi, da so bile v Celovcu ob vseh nedeljah in praznikih slovenske pridige ter da so poleg treh nemških vzdrževali tudi enega slovenskega pridigarja. V prvi polovici 18. stoletja izpričujejo viri poleg slovenskih pridig v cerkvi Sv. Duha tudi slovensko katehezo v tej cerkvi ter ob petkih v elementarnih šolah. Slovenske so bile verjetno tudi vsakdanje jutranje pridige za služničad. – V Radgoni so imeli kapucini redne slovenske pridige (Škafar, »Prispevek radgonskih kapucinov«, 26–27, 47). – Ob meji z Italijo imamo izpričane slovenske pridige v različnih krajih (poleg Janeza Svetokriškega prim. npr. vsaj še kapucina patra Ferdinanda itd.).

⁷⁷ Dolinar, *Jesuitenkolleg*, 66, in »Vloga in pomen«, 11.

⁷⁸ Sledi opis ljudskega misijona.

⁷⁹ Lat. *utraque vulgari*.

⁸⁰ Sicer HAC redno navaja pridigarje. Leta 1682 na primer navaja dva nemška in dva kranjska pridigarja (HAC (1682): 457), leta 1685 dva nemška in tri kranjske pridigarje (HAC (1685): 47), enako leta 1686 in 1691 (HAC (1686): 496, HAC (1691): 518) in podobno za nekatera druga leta. Podobno navaja posamezne slovenske pridige tudi *Diarium praefecturae scholarum in Archiducali collegio Societatis Jesu Labaci inchoatum anno 1651* (I./31 r): npr. str. 6.

⁸¹ Lat. *concio Carniolica*.

Poleg v prejšnjih letih običajnih pridig za postni čas v kranjskem⁸² in nemškem jeziku je imel eden od naših trikrat na teden pridige tudi v italijanščini v veliko zadovoljstvo deželnih stanov, ki so izprosili pridigarja od našega prečastitega patra rektorja. (HAC (1676): 419)

[Na veliki petek.] Tisti dan sta bili dve nemški in dve kranjski pridigi, vedno ob silno veliki udeležbi ljudstva in ob navzočnosti skoraj vsega plemstva obojega spola. (HAC (1684): 471)

V postnem času je bila vsak petek zjutraj običajna kranjska pridiga. (HAC (1686): 493)

[Na pasijonsko nedeljo, maša za Bratovščino Kristusovega smrtnega boja.] Številnemu poslušalstvu je v domačem jeziku⁸³ ob splošnem navdušenju govoril prečastiti gospod Janez Ludvik Schönleben in ta njegov poslednji govor je izvabil solze mnogim poslušalcem. (HAC (1681): 454)

Tv nemo ljudstva, gorečega za Boga in svetnike, so zelo povečali pogosti in prepričljivi govori naših pridigarjev, ne le na prižnici v stolnici in doma, temveč tudi na prižnicah drugih cerkva, tako v mestu kakor v več milj oddaljenih krajih /.../. Tu moram po pravici omeniti tisti evharistični govor, ki ga je imel naš pater v našem kranjskem jeziku⁸⁴ pri Sv. Roku blizu Ljubljane pod milim nebom v navzočnosti vseh cerkvenih redov in vse duhovščine in nekaj tisočev iz ljudstva, zbranega iz mesta in sosednjih krajev. (HAC (1683): 468)

Nič manj bogata ni bila pridigarska dejavnost frančiškanov, od katere pa je manj ohranjenega, čeprav naj bi na primer samo pater Anton Brešan (1638–1708) pripravil kar šest knjig najverjetneje slovenskih pridiznih besedil, ki pa so danes izgubljena – ohranjeni sta le dve pridigi.⁸⁵ Iz obravnavanega obdobja je ohranjena tudi pridiga frančiškanskega patra Evgena Lauerja iz leta 1751, ki je prav tako le ena iz zbirke več rokopisnih pridig.⁸⁶

Podobno imamo izpričano rabo slovenščine tudi za pridige v stolni cerkvi sv. Nikolaja v Ljubljani. Še poseben poudarek si zasluži podatek o posebni izpostavljenosti slovenščine (poleg nemščine) pri pridigah ob posvetitvi novi ljubljanske stolnice leta 1707⁸⁷ – v slovenščini je pridigal kapucin oče Rogerij.

⁸² Lat. *Carniolico idiomate*.

⁸³ Lat. *patrio idiomate*.

⁸⁴ Lat. *nostro Carniolico idiomate*.

⁸⁵ O tem obširno piše Ogrin, »Frančiškanski baročni pisatelji«, v tisku, ter Ogrin, »Baročni frančiškanski pisatelj Anton Brešan«.

⁸⁶ Ogrin, »Frančiškanski baročni pisatelji«.

⁸⁷ Dolničar, *Zgodovina ljubljanske stolne cerkve*, 352–55; Smolik, »Bogoslužni obredi«, 116.

Za kapucine je na razpolago več virov, ki dokumentirajo njihovo pridiganje v slovenščini tako na podeželju kakor tudi v mestu, ohranjenih pa je tudi precej rokopisov in natisnjenih slovenskih pridig (natančen pregled kapucinske pridigarke dejavnosti prinaša Benedik, »Kapucinska pridigarška dejavnost«, 17–36). Z vidika jezikovne rabe je nadvse zanimiv rokopis pridige na peto nedeljo po veliki noči, ki se je ohranila v rokopisu pridig kapucinskega patra Ferdinanda.⁸⁸ Pater je namreč po isti predlogi pridigal v Vipavskem križu 1716, v Cerkljah 1718, v Škofji Loki 1723, v Ljubljani 1728 in v Trstu 1739. Ob tem moramo poudariti, da pridig seveda ni bral, ampak so mu zapisi služili kot priprava. Toda pridig se mu za jezikovno različno poslušalstvo ni zdelo potrebno jezikovno popravljati. Poleg tega bi bilo tudi nemogoče, da bi se govorno prilagodil vsakemu poslušalstvu posebej – ravno nasprotno: poslušalstvo se je bilo prav gotovo vajeno prilagajati nadnarečnemu (a z narečji zaznamovanemu) jeziku cerkve.

Takšen pristop k jezikovni rabi je bil konec koncev tudi splošno evropski. V nemško govorečih deželah⁸⁹ so tako pridigali nemško, poleg tega pa tudi francosko in italijansko ali, kakor v Ljubljani, slovensko. Na nemško govorečem področju so se izpričano ozirali tudi na nemška narečja, vendar le v tolikšni meri, da bi jih ljudje še razumeli. Na jezikovno zelo raznorodnem goriškem koncu imamo za 2. polovico 18. stol. ohranjene poleg latinskih tudi npr. rokopise slovenskih, nemških, furlanskih in italijanskih pridig (fond Attems – de Grazia; prim. Bratuž, »Pridigarstvo«, 92), torej pridig v jezikih, ki so imeli na tem koncu zagotovo že daljšo tradicijo.⁹⁰ Glede samega pridiganja v slovenščini pa viri na primer za Gorico kažejo podobno stanje kot drugod: v 17. in 1. pol. 18. stoletja se je (dokumentirano) pridigalo v jezuitski cerkvi sv. Ignacija ter redno (zadnjo nedeljo v mesecu ter ob določenih praznikih) tudi v župnijski cerkvi.⁹¹

2.2. Hrenov odlok *Tametsi* in Scarlichijevo pastirsko pismo: besedili za javno branje in poslušanje

Ob robu pridige moramo omeniti še začetke ene od oblik javne rabe slovenščine v cerkvi. V okviru gornjegrajske sinode 1604 je bil namreč objavljen tudi tridentinski odlok *Tametsi*, ki ga najdemo v arhivskih listinah v latinskem, nemškem in slovenskem jeziku.⁹² Za nas je še posebej pomemben naslednji slovenski odlomek uvoda v besedilo:⁹³

De pak taifti DECRET vfem na vejft ali snajne pride, ta zhaftyvrednifhi g.g. Thomas shkoff Lublanfki, vkashe inu sapoveduje, de fe taifti Decret,

⁸⁸ Gl. Benedik, *Kapucinski samostan*, 143.

⁸⁹ Duhr, *Geschichte der Jesuiten* II/2, 5–6.

⁹⁰ Prim. tudi kratek prispevek Vincenca Rajšpa »Vloga jezika v cerkvi«, 131–35, o jezikovnih razmerah na Goriškem v 2. pol. 18. stol.

⁹¹ Tavano, »La vita socio-religiosa«, 29–42.

⁹² Prepis vseh treh je dostopen v Kolar, »Sinode škofa Hrena«, 459–64; o besedilu tudi Košir, »Škof Tomaž Hren«.

⁹³ Kolar, »Sinode škofa Hrena«, 462.

fkusi Fajmafhtre ima po goftu na Leci ali Pridigi fpozhitat inu osnannit; k' njemu tudi taku fpiissan ene Trydesseti dny fporedom na Cerkvene Dauri po Farrah perbyti.

Objava je bila nujni del uveljavitve tega odloka, saj je »po navodilih Tridentskega cerkvenega zbora (cap. I. de red.) veljala določba, da dekret pride v veljavo le v vseh škofijah, kjer ga objavijo«. Poleg tega ga je bilo treba objaviti v vseh župnijah, in sicer prvo leto večkrat, pozneje pa odvisno od razmer. V latinskem, nemškem in slovenskem jeziku pa je bil objavljen zaradi etnične sestave prebivalstva škofije in značaja dokumenta.⁹⁴

Leta 1604 in morda tudi pozneje so torej na celotnem ozemlju škofije poslušali in brali enotno slovensko besedilo v Hrenovem jeziku, ki je bil tesno naslonjen na izročilo slovenskih protestantskih piscev. To je za zgodovino slovenskega jezika nedvomno zelo pomemben podatek.

Da pri takšni objavi ne gre za osamljeno prakso, nam priča tudi *pastirsko pismo*, v katerem je škof Rinaldo Scarlichi v latinščini in slovenščini leta 1631 napovedal vizitacijo celotne ljubljanske škofije.⁹⁵ V zvezi z njim bi na tem mestu izpostavili predvsem dve dejstvi, ki sta zanimivi tudi z vidika zgodovine misli o jeziku:

1. slovensko besedilo ni od besede do besede prevod latinskega, ampak je oblikovano suvereno in z veliko mero občutka, ki (kljub nekaterim odklonom na glasovni ravni) kaže na dobro poznavanje dotedanjega knjižnega izročila. To nam kažejo že prvi trije primeri razlik med izvirnikom in prevodom z začetka besedila:

Reinaldus Scalichius DEI et Apostolicae Sedis gratia Episcopus Labacensis	<u>Ta vissoku zhasty inu suetlosti ureden Gospud Gospud</u> Reinaldus Scarlichius, od Boshijga inu Rimfkiga Stolla potarien ta defseti Shkoff inu Firsh Lublanfki
Omnibus et singulis, cuiuscunque status, gradus, ordinis, et conditionis, in hac civitate et diocesi nostra Labacensi	vsem zhiftu nu flednim, maihiniga ali velikiga Stanu, Duhounim nu Deshellkim lete Shkoffie Lublanske
Sancti Spiritus gratia	<u>od Daru inu gnade</u> S. Duha

2. zaključni odstavek spet nakazuje način branja tovrstnih besedil v javnosti – enotno besedilo se je bralo po celotni škofiji:

De pak lete nafhe pifme, nu opominajne bodeio ftem losheishi vsem, nu vsaketerim vedeioz, hohzemo de fe ozhittnu, glafsnu nu saftopnu v'feh nafhe Shkoffie Cerkuah predan fazhnemo vifitirat, bodo brale, de bodeio vfî mogli lahku fastopiti etc.⁹⁶

⁹⁴ O tem Kolar, »Prenovitevno delo škofa Tomaža Hrena«, 165.

⁹⁵ Besedilo je transkribirano v Lavrič, *Ljubljanska škofija*, 37–41.

⁹⁶ Lavrič, *Ljubljanska škofija*, 41.

Namenjeno pa je bilo vsem, »kateri bodo leta naft ali opominene brali, ali bratti flifhali«. ⁹⁷

Takšna oblika komunikacije z verniki se je nadaljevala tudi pod drugimi škofi. Škof Jožef Rabatta je na primer po Scarlichijevem vzoru sestavil pastirsko pismo z napovedjo osebne vizitacije po vsej škofiji dne 20. 4. 1665, pa tudi sicer naj bi razglase za ljudstvo objavljaj le slovensko. ⁹⁸

2.3. Slovenščina pri preostalem bogoslužju

Raba slovenščine pri ostalih delih bogoslužja je bila močno omejena, vendar vseeno večja kot v predtridentinskem obdobju. Tridentinski koncil ⁹⁹ namreč ni dovolil bogoslužja v ljudskem jeziku, je pa vsaj deloma ustregel zahtevi, naj se omogoči, da bi krščansko ljudstvo razumelo, kaj duhovnik pri maši bere. Zato naroča duhovnikom, naj med mašo pogosto sami ali po drugih razložijo kaj od tega, kar se pri maši bere. Za to pa so na Slovenskem za večino vernikov morali rabiti slovenščino.

Sprva so si – vsaj kar se branja evangelijev tiče – pomagali s prevodom Dalmatinove Biblije. Škof Tomaž Hren je v času najhujše rekatolizacije notranjeavstrijskih dežel 21. junija 1602 od papeža Klemena VIII. in pozneje še 1. julija 1621 od papeža Gregorja XV. pridobil dovoljenje, da smejo njegovi katoliški duhovniki uporabljati protestantske knjige ¹⁰⁰ – seveda z določenimi omejitvami. V rimskem dokumentu iz leta 1564 je namreč rečeno, ¹⁰¹ da »se sme dovoliti uporaba prevodov Stare zaveze samo tistim, ki so po sodbi škofa učeni in pobožni možje, vendar smejo take prevode uporabljati le kot razlago k Vulgati za (boljše) razumevanje Svetega pisma, ne pa kot pravo besedilo«. ¹⁰²

Po Hrenovi izdaji lekcionarja leta 1612 (1613) pa so imeli duhovniki tudi uradno cerkveno izdajo izbranih svetopisemskih besedil, ki so jih *moral*i uporabljali pri bogoslužju. Božjo besedo naj bi sicer načeloma še vedno brali v latinščini, vendar pa je bila vsaj vzporedna raba slovenščine obvezna. Rabo slovenskih knjig in znanje slovenščine pri duhovnikih, ki so delovali v slovensko govorečem okolju, so v obravnavanem obdobju tudi večkrat preverjali.

Na sinodi leta 1614 je na primer škof Hren s pomočjo 43 vprašanj preveril, kako duhovniki upoštevajo predpise prejšnjih sinod. Ena od točk je bila tudi: »Za razlago evangelijev si morajo (nam. duhovniki) nabaviti slovensko knjigo, drugače jim bo prepovedano maševanje«. ¹⁰³ Tudi na sinodi leta 1623 so preverili, če imajo duhovniki slovenski lekcionar in poleg tega še leta 1615 izdani slovenski katekizem. ¹⁰⁴

⁹⁷ Lavrič, *Ljubljanska škofija*, 37.

⁹⁸ Miklavčič, »Rabatta, Jožef«.

⁹⁹ Peklaj, »Odnos škofa Tomaža Hrena«, 276.

¹⁰⁰ Gl. npr. Dolinar, *Ljubljanski škofje*, 116–17.

¹⁰¹ Peklaj, »Odnos škofa Tomaža Hrena«, 281.

¹⁰² O rabi Dalmatinove Biblije v skladu s tem dokumentom lepo pričajo iztrgani uvodi in prečrtana nebiblična besedila v nekaterih ohranjenih izvodih.

¹⁰³ Kolar, »Prenovitevno delo«, 170–71; Krajnc, »Hrenov odnos«, 285.

¹⁰⁴ Kolar, »Prenovitevno delo«, 176.

Na gornjegrajski sinodi leta 1653 je eden izmed navzočih duhovnikov obtožil slovenjegraškega vikarja Jakoba Schweikofferja, da ne more zadovoljivo opravljati svoje dolžnosti, ker ne zna slovenščine. Po sklepu sinode je moral vikar takoj na kraju samem opraviti izpit iz slovenščine; ker je pokazal zadovoljivo znanje, je smel obdržati svoje mesto.¹⁰⁵ Prav tako lahko leta 1730 beremo v vizitacijskem zapisniku vizitatorja Jakoba Janeza Schillinga, generalnega vikarja ljubljanske škofije, kako naroča, da mora podvikar v Dvoru pri Vrbi na Koroškem znati slovensko (Dvor pri Vrbi = Kranzlhofen; nemško ime za Vrbo je sicer Lind ob Velden).¹⁰⁶

Obrednika, ki bi upošteval slovenščino kot obredni jezik, niso imeli katoliški duhovniki na voljo vse do leta 1706, ko je izšel *Rituale Labacense ad usum Romanum accomodatum*, ki je vseboval tudi besedila določenega dela obredov v slovenščini. Do tedaj so si duhovniki na Slovenskem pomagali z oglejskim, salzburškim in rimskih obrednikom, četudi bi – predvsem v župnijah pod oglejskim patriarhatom – smeli rabiti le zadnjega.¹⁰⁷ A obredna disciplina v teh časih še ni bila tako enotna kot pozneje.¹⁰⁸

Čeprav obredniki prej niso vsebovali slovenščine, je bila slovenščina v katoliški cerkvi pri določenih delih bogoslužja v neformalizirani ustni rabi že vse od srednjega veka. Očitno pa si je že škof Hren prizadeval, da bi vsaj nekateri deli evharističnega bogoslužja bolj formalizirano in organizirano potekali v slovenščini. Tako je morala biti v slovenščini »očitna« spoved, ki jo je Hren vključil v svoj lekcionar.¹⁰⁹ Ob razsajanju kuge leta 1624 je škof Hren zložil posebne molitve v slovenščini, ki so jih molili verniki za odvrnitev Božje jeze. V Hrenovem lekcionarju najdemo tudi molitve, ki so jih verniki molili po pridigi.¹¹⁰ Pri Hrenovi pridigi, ki nosi zaporedno številko LII, pa naletimo tudi na prevod glavne mašne prošnje v slovenščino.¹¹¹ Podobnečasne rešitve – tudi v knjižni obliki¹¹² – nato spremljamo vse do leta 1706, ko je izšel omenjeni (verjetno J. A. Dolničarjev) *Rituale Labacense*, pa še v njem najverjetneje¹¹³ ni slovensko vse, kar se je dejansko odvijalo v slovenščini.

2.4. Raba slovenščine ob drugih priložnostih

Vseskozi je v slovenščini potekalo ljudsko petje slovenskih cerkvenih pesmi, ki jih je v svoji monografiji obširno popisal Marijan Smolik.¹¹⁴ Na podlagi

¹⁰⁵ Gornji Grad, 6. februarja 1653, NŠAL, KAL 41, navedeno po Umek, *Slovenščina v dokumentih*, 10.

¹⁰⁶ 8. julija 1730, NŠAL, ŠAL 4/41b, navedeno po Umek, *Slovenščina v dokumentih*, 12.

¹⁰⁷ Vizitator Francesco Barbaro leta 1593 pripoveduje, da je vsem dušnim pastirjem v oglejskih župnijah na Kranjskem dal obrednik *Sacerdotale Romanum* in ukazal pod kaznijo, da morajo po tem obredniku deliti sv. zakramente; vse druge obrednike je velel uničiti in sežgati (Ušeničnik, »Obrednik«, 122).

¹⁰⁸ O tem zlasti Ušeničnik, »Obrednik«, 119–27, in Smolik, »Slovenščina v obrednikih«, 119–21.

¹⁰⁹ Hren in Čandek, *Evangelia inu lystuvi*, dodatek, 42a–42b.

¹¹⁰ *Ibid.*, 40a–41b.

¹¹¹ O tem natančneje Krajnc, »Hrenov odnos«, 286, 291–92, 294.

¹¹² = Kastelčev *Modus juvandi agonizantes* iz Bratovskih bukvic iz leta 1682 (str. 177 [=179]–459 [=461]).

¹¹³ Prim. Smolik, »Slovenščina v obrednikih«, 120.

¹¹⁴ Smolik, *Odmev verskih resnic*. Prim. tudi Smolik, »Lekcionar«, 99–108.

ohranjenih besedil in njihovih zapisov lahko predvidevamo tudi tu določeno nadnarečnost v rabi slovenščine.

Individualni stik ljudstva z višjimi oblikami slovenskega jezika je potekal tudi pri spovedih, kjer je bila potreba po slovenskih spovednikih zelo velika,¹¹⁵ še posebej pa so bili priljubljeni spovedniki, ki niso bili neposredno iz spovedovančevega okolja. V priročniku za spovednike iz leta 1574 v kapucinski knjižnici, ki ga je kapucinom daroval Hrenov vikar Adam Sontner, je na zadnji strani z roko zapisan obrazec splošne spovedi, kot ga je uvedel škof Hren,¹¹⁶ le da je nekoliko okrajšan in prilagojen: Jest, vbogi greshni zhlovik se spovem Gospudi Bogu vsigamogozhimu, Divizi Materi Marii, vsem svetnikom¹¹⁷ inu tebi spovedniku na Boshjim mesti...

Tudi v tej situaciji se je torej uporabljalo tudi jezikovno kolikor toliko ustaljene oblike.

Jezuitski ljudski misijoni na Slovenskem v 17. in 18. stoletju so po vaseh in mestih temeljili na komunikaciji v slovenskem jeziku, kadar je šlo za slovensko govoreče poslušalce. Pri tem je šlo predvsem za pridige in kratek pouk v osnovnih verskih resnicah.¹¹⁸ Slovenščino lahko predvidevamo tudi pri duhovnih vajah ter pri delu kongregacij in bratovščin.

Slovenščina ni nepomembna tudi kot jezik medsebojne komunikacije znotraj katoliške cerkve na Slovenskem.¹¹⁹ Raba slovenščine je bila lahko celo

¹¹⁵ Jezuiti so se na primer neprestano pritoževali, da imajo premalo (slovenskih) spovednikov glede na potrebe ljudi. Za leto 1612 so imeli denimo samo tri slovenske spovednike v kolegiju, kar naj bi bilo premalo (HAC (1612): 70). Še nekaj primerov: »Eden naših, večš kranjskega jezika (*lingua Carniolae*), je imel 2.490 spovedi« (HAC (1617): 87). – »Zelo velik je naval spovedancev in še več bi se jih pri nas spovedalo, ko bi bil tu še en slovenski spovednik. Dobro nam je namreč znano, da so nekateri, naveličani od dolgega čakanja pred spovednico, odšli k menihom. Zato lahko domnevamo, da so trije duhovniki (več jih namreč ni bilo, ki bi znali slovensko (*Slavonice*)) do konca velikonočnih praznikov močno utrujeni spovedali 3.000 ljudi. Zaradi spovedi namreč prihajajo k nam ljudje iz pet, šest, sedem, osem, tudi deset milj oddaljenih krajev« (HAC (1614): 79). – »Šli smo pomagat v Loko. (Sledi opis ljudskega misijona.) V necehlih treh tednih smo spovedali več kot 1.800 ljudi, med njimi se je spravilo z Bogom več duhovnikov« (HAC (1644): 207). Podobno je bilo pri kapucinih (Benedik, »Protireformacija«, 147).

¹¹⁶ Benedik, *Kapucinski samostan*, 196. Prim. besedilo v lekcionarju (Hren in Čandek, *Evangelia inu lystuvi*, dodatek, 42a–42b).

¹¹⁷ Hren ima: *Svetnikom*.

¹¹⁸ Korade, »Ljudski misijoni«, 215–19.

¹¹⁹ Kot primere lahko omenimo: latinsko pismo župnika Nikolaja Koprivca ljubljanskemu škofu Tomažu Hrenu (5. 2. 1598), ki vsebuje slovenske stavke (NŠAL, zbirka listin; Umek, *Slovenščina v dokumentih*, 7, prepis: 23–24; Kološa, *Iz roda v rod*, 30); pismo generalnega vikarja ljubljanske škofije Adama Sontnerja škofu Tomažu Hrenu (med avgustom in novembrom 1621) v slovenščini (Umek, *Slovenščina v dokumentih*, 7–8, prepis: 26–27; Kološa, *Iz roda v rod*, 33); breve papeža Gregorja XV. (3. 8. 1621) v Hrenovem prevodu (Kološa, *Iz roda v rod*, 33); pismo poljskega jezuita župniku v Plištajnu s slovenskimi stavku na koncu (19. 11. 1621; Kološa, *Iz roda v rod*, 33); dopis vikarja in škofijskega komisarja v Braslovčah Filipa Terpinca generalnemu vikarju v Ljubljani (22. 11. 1651; Kološa, *Iz roda v rod*, 39); odlok ljubljanskega škofa Jožeta Rabatta (8. 5. 1666), ki v slovenščini naroča naj ljubljanske klarisinje po preteku triletne dobe opatinje Terezije Štih izvolijo novo predstojnico (NŠAL, KAL, fasc. 28; Umek, *Slovenščina v dokumentih*, 10; Kološa, *Iz roda v rod*, 71).

razlikovalni dejavnik pri odločitvi za odhod v določen samostan. Grofica Katarina Elizabeta Erdödy navaja na primer leta 1672 kot enega izmed vzrokov, zakaj je svoji hčeri poslala v studeniški samostan, tudi dejstvo, da je bil v njem pogovorni jezik slovenski (*quod ibidem sit sclauonica lingua communis*).¹²⁰

V okviru romarskega življenja pa lahko predvidevamo tudi rabo slovenščine kot tujega jezika zunaj slovenskega ozemlja. O tem nam najbolj nazorno priča knjižica *Alt-Wenthen, oder Ungern Ordnungs Büchlein* iz 2. polovice 17. stoletja, ki med drugim prinaša tudi kratek dialog in očenaš in zdravamarijo vzporedno v nemščini in slovenščini za slovenske porenske božjepotnike (v Köln in Aachen) ter njihove nemške gostitelje. Poglejmo si kratek primer v originalu:¹²¹

Seyt ihr von denen Ungern? *Ste vi slovinci?* auff ihr Antwort muß man fagen/ *dobru, dobro, gut. Od koth ste vi?* von wannen kommet ihr? zu ihrer Ruckrede antwortet man: *je prau, zhe dobro*, ift schon recht. *Kam grefte vi?* Wo ziehet ihr hin? darauff wird gesprochen mit diesen Wörten: *prau, nu dobro, zhe prau*, schon gut und recht.

Takšna knjižica gotovo ni bila edina te vrste, ki je vsebovala slovenščino, saj je bilo potencialnih kupcev za tovrstno blago kar nekaj, je pa edina doslej znana in ohranjena. Značilno je tudi, da pri slovenskih besedilih v knjižici ne gre za kako določljivo narečje, ampak za poskus pisati v knjižni slovenščini (»in der wandärlifchen Sprach«), čeprav kot – po pravici – pravi njen avtor »v slabem jeziku/narečju« (»durch ein schlechtes idioma«, str. 1).

3. Raba slovenščine v začetkih gledališke dejavnosti

3.1. Gledališka dejavnost jezuitov

Gledališko dejavnost jezuitov lahko glede na rabo jezika razdelimo na tri dele.¹²²

3.1.1 Latinsko gledališče

Praviloma latinsko je bilo šolsko gledališče v jezuitskem kolegiju.¹²³ Raba latinščine je bila prepisana v *Ratio studiorum*:

Tragoediarum et comoediarum, quas nonnisi latinas ac rarissimas esse oportet, argumentum sacrum sit ac pium, neque quicquam actibus inter-

¹²⁰ Mlinarič, *Studeniški dominikanski samostan*, 87, 97. Za opozorilo na ta podatek in na še nekaj drugih se na tem mestu zahvaljujem Lilijani Žnidaršič Golec.

¹²¹ Celotno besedilo v prevodu in s komentarjem prinaša Stabej, »Staro božjepotništvo«, 41–43, kopije knjižice pa so na voljo v NUK-u: R 286834.

¹²² Pri tem se naslanjamo na literarno delitev, kakor jo je zastavil Jože Koruza, *Slovstvene študije*, 109–19, za razliko od delitve, kakor jo najdemo pri Niku Kuretu, »Versko gledališče«, 395–416. Koruzina delitev je namreč za naše razpravljanje ustreznější. O rabi jezikov pri gledališki dejavnosti jezuitov je sintetično pisal Škerlj, *Italijansko gledališče*, 31, 33–38.

¹²³ Dolinar, *Jesuitenkolleg*, 58–61, seznam vseh predstav: 197–208.

ponatur, quod non latinum sit et decorum; nec persona ulla muliebris vel habitus introducatur. (*Naloga rektorja*, 13; Pachtler, *Ratio studiorum* II, 272)

Tragedije in komedije naj se uprizarjajo redko,¹²⁴ njihova snov pa naj bo duhovna in pobožna. Tudi medigre naj bodo samo latinske in spodobne. Prav tako niso dovoljene ženske vloge in oblačila.

Takšno gledališče je imelo zlasti vzgojni in reprezentančni namen, namenjeno je bilo predvsem vrhnjemu sloju, snov pa je bila večinoma vezana na Staro zavezo ter življenje krščanskih mučencev.¹²⁵ Vendar pa kljub temu lahko predvidevamo tudi občasno – a redko – rabo ljudskega jezika, zagotovo nemščine, najprej v nekaterih fragmentih, pozneje pa vse bolj tudi v celotnih predstavah (prvič 1635),¹²⁶ ki pa so se praviloma nagibale že k naslednji skupini predstav.

3.1.2 Jezikovno raznovrstno gledališče

Jezikovno raznovrstno je bilo t. i. versko gledališče, namenjeno širokim krogom občinstva ter predvsem njihovi verski vzgoji, zaradi česar je bila vloga latinščine v njem omejena. Igre (ali dramatizirane recitacije) so morali igrati v 'jeziku ljudstva', kadar pa so igrali neme, pantomimične prizore, so prikazano tolmačili pridigarji, prav tako v 'ljudskem jeziku'.

Izpričane so naslednje oblike verskega gledališča, pri katerih lahko predvidevamo (tudi) rabo slovenščine:

- a) 'dialogi' (= verske igre v najširšem smislu) o otroštvu, trpljenju in rešnjem telesu Jezusa Kristusa v slovenskem jeziku v Celovcu v prvi polovici 17. stoletja od leta 1605;¹²⁷
- b) gledališka prireditev celovških jezuitov o božiču leta 1605 (*dialogismi vulgari lingua*),¹²⁸ ki jo lahko povežemo tudi s podobnimi 'pevskimi' božičnicami v ljubljanskem jezuitskem kolegiju, prvič izpričanimi za leto 1599 in nato za leta 1606, 1608, 1620;¹²⁹
- c) celovška jezuitska pasijonska procesija (od 1612, izpričano še 1646, 1647) je bila takšne narave,¹³⁰ da so jo morali v času procesije sproti

¹²⁴ Mišljeno je bilo trikrat ali štirikrat na leto.

¹²⁵ Koruza, *Slovstvene študije*, 110; Kuret, »Versko gledališče«, 396–97.

¹²⁶ Dolinar, *Jesuitenkolleg*, 201.

¹²⁷ Duhr, *Geschichte der Jesuiten* II/1, 341; Koruza, *Slovstvene študije*, 111; Prunč, »Nekateri problemi«, 120; za izraz *dialogus*: Kuret, »Versko gledališče«, 397.

¹²⁸ Drozd, *Schul- und Ordentheater*, 206; Koruza, *Slovstvene študije*, 111, 186; za izraz *dialogismus*: Kuret, »Versko gledališče«, 397.

¹²⁹ O tem HAC (1599): 22: »Doma pa so na začetku leta naše stvari začele kar dobro teči. Dečki so o božičnih praznikih proslavili Dete Kristusa z latinskimi, slovenskimi (lat. *Slavonicus*) in nemškimi napevi ter pesmimi (lat. *cantibus ac versibus* [!]) in s tem našim šolam pridobili kar največji ugled.« Ali čez nekaj let (HAC (1607): 53): »O božičnih praznikih so angeli po običaju proslavljali Dete Kristusa v slovenskem in nemškem jeziku z recitacijami in petjem (lat. *Slavica et Germanica lingua et cantibus* (torej dobesedno: s slovenskim in nemškim jezikom in s pesmimi)).« Tudi Kuret, »Versko gledališče«, 410.

¹³⁰ Šlo je za alegorične žive slike, opremljene z latinskimi napisi. Prim. Drozd, *Schul- und Ordentheater*, 26.

obširneje razlagati tudi pridigarji med občinstvom, kar je moralo potekati tako v slovenskem kot v nemškem jeziku;¹³¹

- č) ljubljanska pasijonska procesija na veliki četrtek (na veliki petek je potekala kapucinska), ki so jo prirejali člani Marijine družbe jezuitskega kolegija, je bila verjetno podobnega značaja;¹³²
- d) za leto 1615 je izpričana (sicer gotovo pogosteje izvajana) pasijonska procesija celovških jezuitov v bivšem avguštinskem samostanu v Dobrli vasi; jezik bi bil lahko slovenski, še posebej če veljajo ugibanja, da so igro naštudirali in izvajali laiki pod vodstvom jezuita, ni pa o tem neposrednih dokazov;¹³³
- e) izpričane so slovenske telovske igre pri celovških (prva izpričana za leto 1611) in ljubljanskih (prva izpričana 1600) jezuitih, na katerih je bila v kaki obliki prisotna tudi slovenščina; na ljubljanskih se je slovenščina nedvomno rabila;¹³⁴
- f) procesije so imele nasploh tudi slovenske razlage,¹³⁵ o čemer nam priča npr. Hrenova pridiga po procesiji v obliki živih slik v Ljubljani 1622, ki je tudi po našem mnenju ne moremo šteti kot nečesa izven obče navade.¹³⁶

Lahko pa glede na odsotnost podobnih virov v drugi polovici 17. stoletja sklepamo, da je tovrstna dejavnost (predvsem kar se tiče rabe slovenščine) pri jezuitih nekoliko zamrla. Inicijativo glede »verskega gledališča« so, kot kaže, v tem času prevzeli kapucini.

3.1.3 Slovensko gledališče

Samo v slovenščini (za nemško govoreče samo v nemščini, za italijansko samo v italijanščini itd.) je potekalo t. i. pravo ljudsko gledališče. Tu je šlo verjetno za

¹³¹ Koruza, *Slovstvene študije*, 113, 186–87.

¹³² Valvasor, *Ehre*, XI, 697; Koruza, *Slovstvene študije*, 114.

¹³³ Drozd, *Schul- und Ordenstheater*, 35, 212; Koruza, *Slovstvene študije*, 114, 187.

¹³⁴ O tem HAC (1600): 30: »Slovesno praznovanje Rešnjega Telesa je bilo v tem letu prirejeno na tak način, da je navdajalo z občudovanjem ne le krivoverce, marveč so ga s strmenjem občudovali tudi katoličani. /.../ Ni pa bilo samo množice ljudstva, tudi udeležba plemičev obeh spolov je bila na naše vzpodbujanje kar številna. Tudi kmetje so prišli iz bližnjih vasi in z banderi in venci stopali po dva in dva v prvi vrsti. Bili so razporejeni tako, da so šli v procesiji dečki skupaj z dečki, deklice z deklicami, žene z ženami, možje z možmi. Njihovo pobožno, slovesnosti primerno petje, polno najglobljeja čustva preprostosti in pobožnosti, je gledalcem in poslušalcem zdaj izvabljal solze, zdaj neverjetno gorečnost pobožnosti. Da je bil ta dan še bolj vzvišen, so pripomogle sijajne priprave na razpotjih, ki so daleč prekašale vse, kar se je godilo v prejšnjih letih: slavnostno pokanje možnarjev in pozdravljanje, s katerim so naši učenci na različnih mestih v latinskem in kranjskem jeziku (lat. *Latine et Carniolice* – (torej ne tudi nemško!)) sprejemali presveto zdravilo nesmrtnosti.« Prim. tudi Drozd, *Schul- und Ordenstheater*, 35, 212; Koruza, *Slovstvene študije*, 114, 187.

¹³⁵ Koruza, *Slovstvene študije*, 116; Kuret, »Versko gledališče«, 398.

¹³⁶ O tem HAC (1622): 107, ko opisuje slovesnost kanonizacije svetih Ignacija in Franciška, ki je potekala v Ljubljani 5. junija 1622: »Ko se je torej procesija vrnila na mesto, od koder je odšla, je bila množica ljudi tolikšna, da od glavnega oltarja do Pittorferjeve hiše ni bilo videti drugega kot ljudi, ki so se tako gnetli, da je bilo komaj mogoče iti skozi. Tedaj je stopil na govorniški oder prečastiti škof ljubljanski in imel v škofovskem ornatu, katerega je nosil med procesijo, govor v domačem jeziku (lat. *lingua patria*). V njem je razlagal, kar so kazala prizorišča, v veliko ganotje vseh.«

pogostejši običaj, ki so ga – verjetno tudi zaradi darov, ki so jih ob tem dobili – ohranjali revnejši dijaki. Eno takšno slovensko igro imamo tudi večkrat izpričano: gre za igro *Rajski vrt* (*Paradiž, Paradisus*),¹³⁷ ki se je odvijala na premičnem odru (*ire cum paradiso*) v slovenskem jeziku (*idiomate vernaculo*).¹³⁸ Kot kaže, je obstajala tradicija ljudskih iger, ki so jih uprizarjali študenti, že nekaj časa (o prvi omenjeni igri *Zima in poletje* iz leta 1651 gl. spodaj), bile pa so vselej na robu sprejemljivega. Lahko predvidevamo, da se je zelo kmalu v njih začela rabiti slovenščina, čeprav je *idioma vernaculum* izrecno omenjen le 6. 2. 1670. Uprizoritve igre so omenjene za 22. 1. 1657, 25. 1. 1659, 31. 1. 1660, 26. 1. 1670, 6. 2. 1670, glede na besedilo v Valvasorju, *Ehre*, XI.351, pa so jo morda uprizarjali tudi pozneje. Tudi sami zapisi v dnevniku prefektore (*Diarium praefecturae scholarum in Archiducali collegio Societatis Jesu Labaci inchoatum anno 1651, ARS, SI AS 1073*, zbirka rokopisov, I./31 r.)¹³⁹ kažejo, da je šlo za vsakoletni obhod (*quod annis quoque antecedentibus factum*), ki pa so ga v dnevnik vpisovali samo natančnejši zapisovalci. Uprizarjali pa so jo izpričano v mestu in enkrat izpričano tudi več dni izven Ljubljane, pri čemer je sodelovalo osem igralcev.

V drugi polovici 17. stol. in naprej je bilo takšno obhodno gledališko delovanje jezuitskih dijakov v Ljubljani po Koruzinem mnenju »edini, to pot le posredni delež jezuitov v slovenskem gledališkem življenju druge polovice 17. stoletja«. ¹⁴⁰ Vendar pa je – če pretehtamo vse okoliščine – ta 'posrednost'

¹³⁷ V literarni zgodovini se je ustalil prevod *Paradiž*, v izvirnem zapisu gre za *Paradisus*, kar bi danes prevajali kot *Rajski* (ali *edenski*) *vrt*.

¹³⁸ O igri poroča *Diarium praefecturae*, od raziskav pa bi izpostavil naslednje: Dolinar, *Jesuitenkolleg*, 204, 205; Škerlj, *Italijansko gledališče*, 33–38; Steska, »Jezuitske šolske drame«, 269; prim. tudi Koruza, *Slovstvene študije*, 117; Kuret, »Ljubljanska igra o paradižu«, 1–51; Svetina, »Raba slovenščine«, 236–37; še posebej pa Marin, »Jezuiti in slovensko gledališče«, 100–103; s to problematiko so se sicer ukvarjali še August Dimitz, Jan Nečásek, Peter von Radics, Anton Koblar, Fran Kidrič, Filip Kalan, France Koblar.

¹³⁹ Prvi vpis imamo 22. 1. 1657: »Item concessa est licentia a /.../ rectore studiosis quibusdam petentibus, ut possint noctu ire (ut vocant) cum Paradiso. Sed malo successu;« *Diarium praef.*, 22a. (Rektor je dal tudi dovoljenje nekaj dijakom, ki so prosili, da bi lahko šli ponoči (kot pravijo) z Rajskim vrtom. [Verjetno z drugo roko:] Vendar je bil uspeh majhen.) Očitno dijaki niso bili dovolj disciplinirani in zato igra ni povsem uspela, kajti že čez dve leti 25. 1. 1659 beremo: »De Licentia R. P. Rectoris concessit P. Praefectus circumire studiosos cum Paradiso /.../ valde bene et modeste se se [sic!] gesserunt /.../;« *Diarium praef.*, 23a. (Z dovoljenjem častitega p. rektorja je dovolil p. prefekt dijakom iti naokrog z Rajskim vrtom. /.../ obnašali so se zelo dobro in zmerno /.../) – Enako tudi naslednje leto: *Diarium praef.*, 25b. Po desetletju brez vpisov beremo spet 26. 1. 1670: »Data est facultas paradisum exhibendi studiosis octo, quod annis quoque antecedentibus factum: /.../ Quo [= nedostojnosti] cavendo etiam praemoniti, gesserunt se satis modeste;« *Diarium praef.*, 54b. (Osmim dijakom je bila dana možnost, da priredijo Rajski vrt, kar se je delalo tudi prejšnja leta. /.../ Opozorjeni so bili, naj se izogibajo nedostojnim dejanjem in obnašali so se dovolj zmerno.) In nekaj dni zatem, 6. 2. 1670: »Fuit recreatio tota die pro omnibus scholis: data licentia aliquot pauperioribus studiosis exhibendi paradisum idiomate vernaculo extra urbem per dies aliquot: quia ad id urgeri videbantur communi pluribus indigentia;« *Diarium praef.*, 54b. (Vsi razredi so imeli dan oddiha. Nekaj revnejšim dijakom je bilo dano dovoljenje, da priredijo Rajski vrt v ljudskem jeziku [narečju] izven mesta. Zdelo se je, da so k temu večinoma prisiljeni zaradi splošnega pomanjkanja.)

¹⁴⁰ Koruza, *Slovstvene študije*; podobno tudi Kuret, »Ljubljanska igra o paradižu«.

dokaj relativna.¹⁴¹ Glede na organiziranost reda so bili dijaki kolegija namreč vsaj sprva pod budnim nadzorstvom jezuitskih vzgojiteljev in učiteljev, ki so jim bili zaupani (tudi npr. pri izdelavi scene ali besedila), tudi če so bili nato 'zunaj' relativno svobodni.

Predvidevanje, da je bila tudi prva takšna igra, ki jo je rektor dovolil v mestu igrati revnejšim dijakom, komedija *Zima in poletje* (*Hyems et aestas*) iz leta 1651, igrana v slovenščini,¹⁴² pa skoraj gotovo ne drži. Da gre za nemščino, je namreč povsem jasno zapisano v dnevniku prefektore, kjer je dogodek še posebej natančno opisan, ker so bili dijaki zaradi slabega obnašanja tudi kaznovani:

Sub medium Ianuarij studiosi aliquot pauperes inter se convenerant, chartaceam fornacem circumferentes sub vesperum et ante domos comediam quandam Germanicam de Hyeme et Aestate agentes /.../. (*Diarium praef.*, 3a)

Sredi januarja se je zbralo nekaj revnih dijakov, okrog so nosili papirnato peč in proti večeru igrali pred domovi neko nemško komedijo o zimi in poletju /.../.¹⁴³

Verjetno je slaba izkušnja iz tega leta botrovala zamenjavi igre,¹⁴⁴ ki so jo nato dosledno igrali ob koncu januarja, nedvomno pa so se gledalcem prilagajali tudi z rabo slovenskega jezika.

3.2. Škofjeloški pasijon in njegovi predhodniki

Kapucini so svojo pasijonsko procesijo v Ljubljani prirejali že od začetka 17. stoletja. Prvič so jo priredili med letoma 1608 in 1613. Leta 1616 ali 1617 je bila močno skrčena, a so jo po Hrenovem posredovanju 1619 spet v celoti prirejali. V drugi polovici 17. stoletja so prenesli navado v skromnejši obliki še v Novo mesto (1658) in Kranj (1674), nato pa tudi v Škofjo Loko (pozneje v 18. stol. še v Tržič in v Marija Gradec pri Laškem; po drugi poti je prišla še v Železno Kaplo in v Loko pri Zidanem mostu).¹⁴⁵ O jeziku procesij pred sloven-

¹⁴¹ Prim. predvsem Marin, »Jezuiti in slovensko gledališče«, 100–103.

¹⁴² Škerlj, *Italijansko gledališče*, 37; Koruza, *Slovstvene študije*, 170; Svetina, »Raba slovenščine«, 237; itd.

¹⁴³ Vzrok sklepanja, da gre za slovenščino je bil, da Nečasek v svoji razpravi na to tematiko ni navedel vira, ko je zapisal, da so igro igrali »in deutschen Sprache«. Škerlj je nato ugibal, da se je Nečasek morda zmotil pri prevodu kakega izraza, kot bi bil npr. *idioma vernaculum*, in da gre potemtakem vendarle za slovenščino. Nadaljnji raziskovalci so to domnevo večkrat nekritično povzemali kot dejstvo. Ustrezno mesto v *Diarium praefecturae* je nato kot prvi navedel Dolinar, *Jesuitenkolleg*, 203, ki pa ga tudi mnogi poznejši raziskovalci niso brali.

¹⁴⁴ *Zimo in poletje* je zamenjal *Rajski vrt*.

¹⁴⁵ Prim. Koruza, *Slovstvene študije*, 117; Kuret, »Versko (duhovno) gledališče na Slovenskem«, 398–400; najizčrpneje je problematiko obdelal Matija Ogrin (»Vprašanja tradicije«, *Oče Romuald: Škofjeloški pasijon*), ki prinaša tudi podroben pregled dosedanje literature, zato je na tem mestu ne navajamo; za nova spoznanja v povezavi z zgodovino kapucinov, še posebej glede vloge bratovščin prim. Benedik, »Protireformacija«, 146; Benedik, »Kapucinski samostan«, 169–74.

sko škofjeloško, katere zapis se nam je ohranil, ni nič znanega. Dolgo je veljalo, da so se vse procesije razen škofjeloške odvijale v nemščini.¹⁴⁶ Prvi, ki je to mnenje postavil pod vprašaj, je bil Jože Koruza, ki je menil, da bi vsaj za Kranj in Novo mesto lahko zagotovo trdili, da sta procesiji potekali v slovenščini.¹⁴⁷

Medtem ko lahko za druge kraje dejansko zgolj ugibamo, je temeljitejša raziskava okoliščin nastanka Škofjeloškega pasijona¹⁴⁸ pokazala, da je šlo pri tej procesiji za reden dogodek, ki je imel daljšo tradicijo in je vsaj od leta 1713 (verjetneje pa že prej) potekal vsakoletno in v slovenščini, dokler ga ni ukinil Jožef II. Ista raziskava je tudi opozorila na folij 14 iz rokopisa škofjeloškega pasijona,¹⁴⁹ ki vsebuje dopolnjujoče se (!) nemško in slovensko besedilo. Ta folij je še posebej zanimiv, ker kaže, da je vzet iz drugega, nam neznanega pasijona ter nas opozarja na možnost daljše (oziroma geografsko razsežnejše) tradicije pasijonskih procesij (tudi) v slovenščini na Slovenskem. Na enako možnost opozarjajo tudi sledovi starih predlog v rokopisu Škofjeloškega pasijona.¹⁵⁰ Vse kaže, da se je izročilo rabe slovenščine pri tovrstnih uprizoritvah, ki so ga začeli na Slovenskem jezuiti, dejansko nadaljevalo tudi pri kapucinih. Takšnemu sklepu pritrjujejo tudi raziskave o rabi jezikov po posameznih slovenskih mestih,¹⁵¹ na podlagi katerih lahko tako Kranj kakor Novo mesto označimo kot izrazito slovenski mesti (za razliko od dvojezičnih mest, kakor je bila npr. Ljubljana, ali bolj nemških mest, kakor so bila Kočevje, Maribor in Ptuj). Procesije so gledalci namreč morali razumeti, sicer jih kapucini ne bi izvajali, ker ne bi imele nobenega smisla. Tako v Kranju kakor v Novem mestu (obe mesti sta imeli okrog 2000 prebivalcev) je bil delež nemških govorcev dovolj nizek, da s procesijami (samo) v nemščini konec 17. stoletja skorajda ne moremo računati. Glede na to in na vzporednice z jezuitskimi procesijami bi lahko sklepali na tri vrste rabe slovenščine pri kapucinskih procesijah:

- a) slovenska razlaga prizora, ki je bil izveden pantomimično ali v nemškem jeziku (po vzoru nekaterih jezuitskih procesij);
- b) dvojezična procesija, ki temelji na nemščini s krajšimi slovenskimi dodatki ali povzetki, ki jih izvajajo sami igralci (folij 14);
- c) scela slovenska procesija (Škofjeloški pasijon).

3.3. Drugi drobci

Slovenščina se je predvidoma rabila tudi pri drugih procesijah. Kakor poroča Valvasor, *Ehre*, VIII.732–33, je roženvenška bratovščina v Cerknici prirejala procesijo, ki je bila množično obiskana. Glede jezika pri Valvasorju ne izvemo kaj več, kot da so peli v slovenščini pesem *Omni die dic Mariae*, vendar pa lahko predvidevamo glede na občinstvo še širšo rabo slovenščine.

¹⁴⁶ Ali da sploh niso imele govornega besedila (prim. Škerlj, *Italijansko gledališče*, 52).

¹⁴⁷ Koruza, *Slovstvene študije*, 117.

¹⁴⁸ Ogrin, »Vprašanja tradicije«, 289–304; Ogrin, *Oče Romuald: Škofjeloški pasijon*, 343–65.

¹⁴⁹ Ogrin, *Škofjeloški*, 265–68.

¹⁵⁰ Ogrin, *Škofjeloški*, 357–64.

¹⁵¹ Golec, *Regionalne razlike*, 23–38.

Zaradi občinstva lahko predvidevamo tudi, da so v slovenščini potekale tudi gledališke prireditve v Rušah pod Pohorjem (1680–1722), v virih je slovenščina izpričana za leto 1700.¹⁵² Slovenščina se je morda uporabljala tudi pri različnih predpustnih posvetnih gledaliških prireditvah baročne dobe, a to je le hipoteza.¹⁵³ Poleg tega je vprašanje, kateri jezik so rabile pogrošne komedijantske skupine, ki so nastopale v kolibah na mestnih trgih in sejmiščih. Njihova publika je bilo predvsem nižje mestno in okoliško prebivalstvo. To pa ni kaj prida razumelo nemščine, kaj šele italijanščino.¹⁵⁴

Pozornosti je vredna tudi drobna knjižica z naslovom *Peissem Od teh velikih Oduptikov te Svete Krifhove Poti per te novi Cerkvi Svetiga Francisca Xaveria v'Gornim Gradu* (Stržinar 1730), ki prinaša natančen opis procesije križevega pota v Gornjem Gradu skupaj s slovensko pesmijo (14 kitic, ki se jih je pelo ob posameznih postajah) in nekaterimi drugimi vmesnimi slovenskimi molitvami. Procesija je zagotovo v celoti potekala v slovenščini,¹⁵⁵ že po tradiciji pa je bila dobro obiskana, kar nakazuje tudi besedilo samo.¹⁵⁶

¹⁵² Koruza, *Slovstvene študije*, 118; Kuret, »Versko gledališče«, 398.

¹⁵³ Koruza, *Slovstvene študije*, 119.

¹⁵⁴ Koruza, *Slovstvene študije*, 173.

¹⁵⁵ Za lažjo predstavo navajamo odlomka iz knjižice (Stržinar, *Peissem*, 9–12): »Per v'fakim Krifhu pak po premishlvanio tega terplenia Jesufoviga fe molio 3 Ozha nash, inu Ave Maria, inu 3. Zhaft Bogu Ozhetu, etc. Per Proceffie pak Pridigar to skrivnoft hitru na prei pove, al pufty enu malu to skrivnoft premifhluvati, potlei s'fvoimi pohfluhavzi, zhe pred dreniam more, doli poklekne, inu moli s' shnimi glafnu: V: *Mi molimo tebe O Chrifte, inu te hvalimo*: R: *Kir fe skus tvoi fveti Krish ta fvet odrefhov*. Potlei s' shnimi moli en Ozha nash, Ave Maria, Zhaft Bogu ozhetu etc, Inu poterka na perfi inu rezhe te befede: *Vfmlili je zhes nas O Gofpud, vfmlili je zhes nas*. Te druge Ozha nafhe inu Ave Maria, etc. Pak moli gredozh od eniga Krifha do ta drugiga. Per S. Francisco Xaverio pak mi skus peiffem vkop sklizhemo ta folk k'tem pervimu krifhu ob kratkim povemo to perpravlanie. Potlei poiemo per tem pervimu krifhu ta prvi ftikelz; potem Pridigar s'fvoimo befedami aiffirig en, al drugi vuk, celu obrkatim perftavi, inu ga da premislit enu malu zhafa. Po temo glafnu nu rizhnu naprei moli: *Mi tebe molimo O Chrifte, etc*. Toku gredemo inu objifhemo v'fe krifhe hitru inu rozhnu, inu na fadne v' Cerkvi fmolimo fesht Ozha nashov, etc. Inu s' britko martro da ta Pridigar ta fveti Shegan; fakai zhe je ta Andoht kraifhi: ludie prideio raifhi.« In ob koncu (Stržinar, *Peissem*, 29–30): »Po molitvi da ta Pridigar Shegan s'to britko Martro, katero fo per proceffie na prei nesli inu povabi al ofnani, kedai bo fpet to proceffio pelov inu to Krifhovo pot objifskov. Mi per fvetim Francisco vezh tal na treko al zhe-terto nedelo v' meftizo to andoht s' proceffio ozhitnu derfhimo, dokler perva nedela je fvetiga Rothenkranza, ta druga pak fvetiga Scapuliria. Vender, kir je dofti Romariov, tudi druge zhafe to proceffio pelemo, koker kenimu exempelnu pred vezhernizo, al Pridigo; eden al ta drugi Mafhnik to proceffio pelle, de toku ta zhas fabfton de ferzeraio dokler, pak je v' Cerkvi S. Francisca Xaveria popolnoma Rimski oduptik fa te fhive v'faki dan enkrat v' letu. Toku s' iutrei, kir fo Romarie s' vezher fpovedani; lohku fa mi famoreio pred al pak po fveti Mafhi to Krifhovo Pot opravit inu fa verne dufhize v' vizah offrati.«

¹⁵⁶ Za opozorilo na kar nekaj arhivskih gradiv, ki bi bila sicer v tem prispevku prezrta, dolgujem zahvalo Lilijani Žnidaršič Golec z Arhiva Republike Slovenije. Za opozorila s področja nejezikoslovnih ved se zahvaljujem Matiji Ogrinu, Borisu Golcu, Metodu Benediku in Igorju Grdini. Posebna zahvala velja tudi Rokopisnemu oddelku NUK in njegovemu vodji Marijanu Rupertu za pomoč in razumevanje pri pregledovanju tamkajšnjega gradiva. Prispevek je nastajal v okviru projekta *Jezikoslovnogodovinske in sociolingvistične značilnosti misli o jeziku na Slovenskem med letoma 1607 in 1758*, ki ga je financirala ARRS.

BIBLIOGRAFIJA¹⁵⁷

- Ahačič, Kozma. *Zgodovina misli o jeziku in književnosti na Slovenskem: protestantizem*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2007.
- —. »Pregled jezikoslovnih zapisov o slovenščini v neslovnicih knjižnih in rokopisnih delih 1672–1758: I. Schönleben, Kastelec, Valvasor, Svetokriški, Vorenc, Hipolit.« *SR* 57, št. 4 (2009): 563–602.
- Andoljšek, Ivan. *Naš začetni bralni pouk in učbeniki zanj I: 1550–1869*. Maribor: Dopisna delavska univerza Univerzum, 1978.
- Benedik, Metod. »Protireformacija in katoliška prenova.« V: *Zgodovina cerkve na Slovenskem*, 113–52. Celje: Mohorjeva družba, 1991.
- —. »Evangeljska pridiga v katoliški obnovi.« *Bogoslovni vestnik* 53 (1993): 127–39.
- —. *Kapucinski samostan s cerkvijo sv. Ane Škofja Loka*. Celje: Celjska Mohorjeva družba, Društvo Mohorjeva družba, Škofja Loka: Kapucinski samostan Škofja Loka, 2008.
- —. ur. *Stolnica sv. Nikolaja v Ljubljani: 1707*. Ljubljana: Stolna župnija sv. Nikolaja, Inštitut za zgodovino Cerkve pri Teološki fakulteti, Celje: Mohorjeva družba, 2008.
- Benkovič, Josip. »Maksimilijan Leopold baron Rasp in njegova šola.« *Dom in svet* 10 (1899), 289–301.
- Bizjak, Jurij. »Sveto pismo v Svetem priročniku.« V: *Zbornik o Janezu Svetokriškem*, ur. Jože Pogačnik, 37–62. Ljubljana: SAZU in Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU, 2000.
- Breznik, Anton. *Jezikoslovne razprave*. Ljubljana: Slovenska matica, 1982.
- Ciperle, Jože. »Jezuitski učni program in njihovi študiji v Ljubljani.« V: *Jezuiti na Slovenskem: Zbornik simpozija* (Redovništvo na Slovenskem 3), 157–79. Ljubljana: Inštitut za zgodovino Cerkve Teološke fakultete v Ljubljani in Provincialat slovenske province Družbe Jezusove, 1992.
- Ciperle, Jože in Andrej Vovko. *Šolstvo na Slovenskem skozi stoletja*. Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1987.
- Čandek, Janez. *Catechismus Petri Canifij Soc. Iesv. Th. Skusi malane Figure naprej poftavljen*. V'Augspurgi: v'sakladi Michaela Mikeza, 1615.
- Diarium praefecturae scholarum in Archiducali collegio Societatis Jesu Labaci inchoatum anno 1651*, ARS, SI AS 1073, zbirka rokopisov, I./31 r.
- Dolar, France M. *Das Jesuitenkolleg in Laibach und die Residenz Pleterje 1597–1704*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Teološka fakulteta, 1976.
- —. »Problem vzgoje duhovnikov kot nosilcev cerkvene prenove.« V: *Katholische Reform und Gegenreformation in Innerösterreich 1564–1628 – Katoliška prenova in protireformacija v notranjeavstrijskih deželah 1564–1628 – Riforma cattolica e controriforma nell' Austria Interna 1564–1628*, 99–111. Celovec, Ljubljana in Dunaj: Verlag Hermagoras – Mohorjeva, 1994.
- —. »Vloga in pomen jezuitskega kolegija v slovenskem prostoru.« V: *Jezuitski kolegij v Ljubljani (1597–1773): zbornik razprav* (Redovništvo na Slovenskem 4), ur. Vincenc Rajšp, 9–13. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Provincialat slovenske province Družbe Jezusove, Inštitut za zgodovino Cerkve Teološke fakultete v Ljubljani, 1998.
- —. *Ljubljanski škofje*. Ljubljana: Družina, 2007.

¹⁵⁷ V skladu z željo uredništva (prevelik obseg) in siceršnje doktrino revije je zajeta samo navedena (in ne tudi druga upoštevana) literatura. Enako velja tudi za vire.

- Dolničar, Janez Gregor. *Zgodovina ljubljanske stolne cerkve: Ljubljana 1701–1714*. Uredila Ana Lavrič. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2003.
- Droz, Kurt Wolfgang. *Schul- und Ordenstheater am Collegium S. J. Klagenfurt (1604–1774)*. Celovec: Verlag des Landesmuseums für Kärnten, 1965.
- Duhr, Bernhard. *Geschichte der Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge in der ersten Hälfte des XVII. Jahrhunderts*, 1–2. Freiburg im Breisgau: Herdersche Verlagshandlung, 1913.
- —. *Geschichte der Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge in der zweiten Hälfte des XVII. Jahrhunderts*. München, Regensburg: Verlagsanstalt vorm. G. J. Manz, 1921.
- —. *Geschichte der Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge im 18. Jahrhunderts*. Freiburg im Breisgau: Herdersche Verlagshandlung, 1928.
- Feystriker, Joannes Georg. *Alt-Wenthen, oder Ungern Ordnungs Büchlein*. Köln, s. a. [16--].
- Golec, Boris. »Regionalne razlike v jezikovni podobi prebivalstva slovenskih celinskih mest med 16. in 18. stoletjem.« *Zgodovinski časopis* 57, št. 1–2 (2003): 23–38.
- Grafenauer, Bogo. »Zgodovinski prostor ob nastopu jezuitov v slovenski družbi.« V: *Jezuiti na Slovenskem: Zbornik simpozija* (Redovništvo na Slovenskem 3), 30–35. Ljubljana: Inštitut za zgodovino Cerkev Teološke fakultete v Ljubljani in Provincialat slovenske province Družbe Jezusove, 1992.
- Gruden, Josip. »Šola pri sv. Nikolaju in ljubljansko nižje šolstvo po reformacijski dobi.« *Carniola* 6 (1915): 1–21.
- HAC [latinsko] = Baraga, France, ur. *Historia annua Colegii Societatis Jesu Labacensis (1591–1691)*. Ljubljana: Družina, Provincialat Družbe Jezusove, 2002.
- HAC [slovensko] = Baraga, France, ur. *Letopis ljubljanskega kolegija Družbe Jezusove (1596–1691)*. Ljubljana: Družina, Provincialat Družbe Jezusove, 2003.
- [Hren, Tomaž] in [Čandek, Janez]. *EVANGELIA INV LYSTVVI Na vse Nedele, inu jmenite Prasnike, celiga lejta, po stari Karzhanki navadi resdeleni*. Iftiskanu v Nemhkim Gradzu: fkufi Iuria Windmanfteterja, v sakladi Gospuda Thomasha, Lublanskiga Shkoffa, 1612.
- Kastelec, Matija. *BRATOVSKÉ BVQVICE S. ROSHENKRANZA: V' kup sloshena visha, ta Pfallter, ali Roshenkranz s'temi petnaiftimi skriunofstmi moliti: tudi kaku se more enimu Bolniku k' isvelizkaniu pomagati*. Stiskanu u' Lublani: skusi Joannesa Baptista Mayerja, 1682.
- Kidrič, France. *Zgodovina slovenskega slovstva od začetkov do Zoisove smrti*. Ljubljana, 1929–1938.
- —. »Opombe k protiref. (katol.) dobi v zgodovini slovenskega pismenstva.« *ČJKZ* 3, snopič 3–4 (1922): 73–133.
- —. »Čandik, Janez.« V: *SBL* I, 89–90. Ljubljana: Zadružna gospodarska banka, 1925.
- Kolar, Bogdan. »Sinode škofa Hrena.« V: *Acta ecclesiastica Sloveniae* 19, 441–478. Ljubljana: Inštitut za zgodovino Cerkev Teološke fakultete v Ljubljani, 1997.
- —. »Prenovitveno delo škofa Tomaža Hrena s pomočjo sinod.« V: *Hrenov simpozij v Rimu*, 161–180. Celje: Mohorjeva družba, 1998.
- Kološa, Vladimir in drugi, ur. *Iz roda v rod: pričevanja o slovenskem jeziku*. Ljubljana: Arhiv SR Slovenije, 1982.
- Korade, Mijo. »Ljudski misijoni na Slovenskem v 17. in 18. stoletju.« V: *Jezuiti na Slovenskem: Zbornik simpozija* (Redovništvo na Slovenskem 3), 213–22. Ljubljana: Inštitut za zgodovino Cerkev Teološke fakultete v Ljubljani in Provincialat slovenske province Družbe Jezusove, 1992.
- —. *Slovstvene študije*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1991.
- Košir, Borut. »Škof Tomaž Hren in tridentinski cerkveni zbor.« V: *Hrenov simpozij v Rimu*, ur. Edo Škulj, 139–59. Celje: Mohorjeva družba, 1998.

- Krajnc, Slavko. »Hrenov odnos do bogoslužja.« V: *Hrenov simpozij v Rimu*, 283–298. Celje: Mohorjeva družba, 1998.
- Kuret, Niko. »Ljubljanska igra o paradizu in njen evropski okvir (separat).« *Razprave* 4 (1958): 1–51.
- —. »Versko (duhovno) gledališče na Slovenskem v obdobju baroka.« V: *Obdobje baroka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi* (Obdobja 9), 395–416. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1989.
- Lavrič, Ana. *Ljubljanska škofija v vizitacijah Rinalda Scarlichija 1631–1632*. Acta ecclesiastica Sloveniae 12. Ljubljana: Teološka fakulteta, Inštitut za zgodovino Cerkve in Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta, ZRC SAZU, 1990.
- Legan Ravnikar, Andreja. *Slovenska krščanska terminologija*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2008.
- Marin, Marko. »Jezuiti in slovensko gledališče.« V: *Jezuiti na Slovenskem: Zbornik simpozija* (Redovništvo na Slovenskem 3), 95–104. Ljubljana: Inštitut za zgodovino Cerkve Teološke fakultete v Ljubljani in Provincialat slovenske province Družbe Jezusove, 1992.
- Miklavčič, Maks. »Rabbata, Jožef.« V: *SBL1* <<http://nl.ijs.si/fedora/sbl/>>. Ljubljana: SAZU, ZRC SAZU, 2009.
- Mlinarič, Jože. *Studeniški dominikanski samostan: ok. 1245–1782*. Celje: Mohorjeva družba, 2005.
- Ogrin, Matija. »Vprašanja tradicije Škofjeloškega pasijona: ekdotična perspektiva.« *SR* 56, št. 3 (2008): 289–304.
- —. *Oče Romuald: Škofjeloški pasijon: Znanstvenokritična izdaja*. Ljubljana: Celjska Mohorjeva družba, 2009.
- —. »Baročni frančiškanski pisatelj Anton Brešan (1638–1708) in njegov slovstveni opus.« *SR* 57, št. 4 (2009): 555–62.
- —. »Frančiškanski baročni pisatelji Anton Brešan, Evgen Lauer in Advakt Nickel ter njihove rokopisne pridige.« V: *Brežiške študije* 4. V tisku.
- Orel, Irena. »Jezik pridig O. Rogerija Ljubljanskega.« V: *Palmarium empyreum: spremne študije*, 29–76. Ljubljana: Fundacija dr. Bruno Breschi, 2001.
- Pachtler, Georg Michael. *Ratio Studiorum et Institutiones Scholasticae Societatis Jesu per Germaniam olim vigentes collectae concinnatae dilucidatae 1–4*. Monumenta Germaniae Paedagogica 2, 5, 9, 16. Berlin: A. Hofmann & Comp, 1887.
- Paglovec, Franc Mihael. *SUESTI TOVARSH enga sledniga Chriftiana na cesti pruti Nebefsam, kateri niemu kashe to cefto sposnati, inu po taifti prou hoditi: Tu je: Catechismus, Ali Kerfhanski Navuk, h'katerimu je perloshena Hystoria Tobiovih bukou, is S. Pisma, inu duanaift Regelz, ali vijh Bogu sveftu flushiti, sa mlade, inu stare, sa ledik, inu sakonske, sa gmein, deloune, inu kmetiske ludy*. Labaci: Adam Fridericus Reichardt, 1742.
- Peklaj, Marijan. »Odnos škofa Tomaža Hrena do Svetega pisma.« V: *Hrenov simpozij v Rimu*, ur. Edo Škulj, 275–82. Celje: Mohorjeva družba, 1998.
- Pogorelec, Breda. »Cerkveno življenje in slovenščina v javnosti v sedemnajstem stoletju.« V: *Katholische Reform und Gegenreformation in Innerösterreich 1564–1628 – Kato-liška prenova in protireformacija v notranjeavstrijskih deželah 1564–1628 – Riforma cattolica e controriforma nell'Austria Interna 1564–1628: 551–561*. Klagenfurt – Ljubljana – Wien: Verlag Herma-goras – Mohorjeva, 1994.
- —. »Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika.« 31. *SSJLK* (1995): 279–295.
- Prunč, Erik. »Nekateri problemi koroškega slovenskega slovstva do 1848. leta.« V: *Koroški kulturni dnevi: Zbornik predavanj* 1, ur. Marjeta Domej, 100–127. Maribor: Založba Obzorja, 1973.

- Rajšp, Vincenc. »Vloga jezika v cerkvi na prehodu iz baroka v jožefinski racionalizem: jezikovne razmere na Goriškem.« V: *Barok na Goriškem*, 131–135. Nova Gorica: Goriški muzej, Grad Kromberk, Ljubljana: Narodna Galerija, 2006.
- Schmidt, Vlado. *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem 1*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1963.
- Smolik, Marijan. »Slovenščina v obrednikih.« *JiS* 19, št. 4 (1974): 117–25.
- —. Lekcionar – slovenska cerkvena pesmarica (Najstarejše knjige slovenskih katoličanov).« V: *Obdobje baroka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi* (Obdobja 9), 99–108. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1989.
- —. »Spremna beseda.« V: *Peter Kanizij: Catechismus 1615: Prevedel Janez Čandik DJ*, v-xiv. Celje: Mohorjeva družba, 1991.
- —. »Bogoslužni obredi in knjige ob posvetitvi.« V: *Stolnica sv. Nikolaja v Ljubljani: 1707*, 116–122. Ljubljana, Celje: Stolna župnija sv. Nikolaja, Inštitut za zgodovino Cerkve pri Teološki fakulteti, Mohorjeva družba, 2008.
- —. *Odmev verskih resnic in kontroverz v slovenski cerkveni pesmi od začetkov do konca 18. stoletja*. Druga, elektronska, pregledana izdaja. Ur. Matija Ogrin in Darja Markoja. Ljubljana: Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede, ZRC SAZU, Odsek za tehnologije znanja, IJS. <<http://nl.ijs.si:8080/fedora/get/ebz:ovr/VIEW/>>.
- Snoj, Alojz Slavko. »Vzgoja in izobraževanje duhovnikov v Hrenovem času.« V: *Hrenov simpozij v Rimu*, ur. Edo Škulj, 199–216. Celje: Mohorjeva družba, 1998.
- Stabej, Jože. »Staro božjepotništvo Slovencev v Porenje.« *Razprave Razreda (II.) za filološke in literarne vede SAZU* 6 (1965): 141–214.
- Stržinar, Ahacij. *Peissem Od teh velikih Odpuštkov te Svete Krifshove Poti per te novi Cerkvi Svetiga Francisca Xaveria v Gornim Gradu*. Labaci: J. G. Mayr, 1730.
- Steska, Viktor. »Jezuitske šolske drame.« *Mladika* 16 (1953): 29–30, 70–71, 110–111, 147–148, 191–192, 296–271.
- Svetina, Peter. »Raba slovenščine v jezuitskem kolegiju v Ljubljani.« V: *Jezuitski kolegij v Ljubljani (1597–1773): zbornik razprav* (Redovništvo na Slovenskem 4), ur. Vincenc Rajšp, 235–41. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Provincialat slovenske province Družbe Jezusove, Inštitut za zgodovino Cerkve Teološke fakultete v Ljubljani, 1998.
- Škafar, Vinko. »Prispevek radgonskih kapucinov k ohranjanju slovenščine v 17. in 18. stoletju.« *Zbornik soboškega muzeja* 7 (2003): 17–51.
- Škerlj, Stanko. »O jezuitskem gledališču v Ljubljani.« V: *Dokumenti Slovenskega gledališkega muzeja* 10 (1967): 146–97.
- —. *Italijansko gledališče v Ljubljani v preteklih stoletjih* (Dela 26). Ljubljana: SAZU, Razred za filološke in literarne vede, 1973.
- Škrabl, France. »Hrenova oznanjevalna dejavnost.« V: *Hrenov simpozij v Rimu*, ur. Edo Škulj, 181–198. Celje: Mohorjeva družba, 1998.
- Škulj, Edo. »Jezuiti in slovenska cerkvena glasba.« V: *Jezuiti na Slovenskem: Zbornik simpozija* (Redovništvo na Slovenskem 3), 105–18. Ljubljana: Inštitut za zgodovino Cerkve Teološke fakultete v Ljubljani in Provincialat slovenske province Družbe Jezusove, 1992.
- Tavano, Luigi. »La vita socio-religiosa di Gorizia nel catapan parrocchiale del Seicento.« V: *Barok na Goriškem*, 29–42. Nova Gorica: Goriški muzej, Grad Kromberk, Ljubljana: Narodna Galerija, 2006.
- Toporišič, Jože. »Jezik Janeza Svetokriškega.« V: *Zbornik o Janezu Svetokriškem*, ur. Jože Pogačnik, 405–40. Ljubljana: SAZU in Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU, 2000.

- Trubar, Primož. *Cerkovna ordninga*. Tübingen, 1564.
- Umek, Eva, ur. *Slovenščina v dokumentih skozi stoletja: Razstava ob 25-letnici samostojnega delovanja Arhiva Slovenije*. Ljubljana: Arhiv Slovenije, 1971.
- Ušeničnik, France. »Obrednik oglejske cerve v ljubljanski škofiji.« *Bogoslovni vestnik* 4 (1924): 1–35, 97–127.
- Valvasor, Janez Vajkard. *Die Ehre dess Hertzogthums Crain: das ist, Wahre, gründliche, und recht eigentliche Belegen- und Beschaffenheit dieses /.../ Römisch-Keiserlichen herrlichen Erblandes*. Ljubljana: Wolfgang Moritz Endter, 1689.
- Vidmar, Tadej. *Nastajanje novoveške stopenjske šolske strukture*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2005.
- Zelko, Ivan. *Zgodovina Prekmurja: izbrane razprave in članki*. Muska Sobota: Pomurska založba, 1996.
- Žnidaršič Golec, Lilijana. *Duhovniki kranjskega dela ljubljanske škofije do tridentinskega koncila*. Acta ecclesiastica Sloveniae 22. Ljubljana: Inštitut za zgodovino Cerkve pri Teološki fakulteti Univerze v Ljubljani, 2000.
- —. »Trubarjeva Cerkovna ordninga med želenim in živetim.« V: *Vera in hotenja: Študije o Primožu Trubarju in njegovem času*, 224–42. Ljubljana: Slovenska matica, 2009.
- —. »Šolska določila Trubarjeve Cerkovne ordninge.« *Šolska kronika* 18, št. 2 (2009): 347–55.

THE USE OF SLOVENIAN IN EDUCATION, THE CHURCH, AND EARLY THEATRE PERFORMANCES IN THE 17th CENTURY AND THE FIRST HALF OF THE 18th CENTURY

Summary

The paper provides a sociolinguistic survey of the use of Slovenian in education, the church, and early theatre performances in the 17th century and the first half of the 18th century. The extant studies and primary sources serve to identify the occasions for, and forms of, its use.

The practice of elementary education shows no significant changes between the 16th and 17th centuries; there are, however, some changes at the ideological level. There is no explicit request for elementary education in Slovenian, either in the period of the Catholic reformation or later, while the demand for the use of Slovenian in education is primarily limited to catechesis: in catechesis, however, the emphasis was not on reading texts but on listening and on spoken reproduction. Some sources do suggest the use of Slovenian in elementary education at certain “non-Slovenian” schools, but it was not systematic. The same applies to the Ljubljana Jesuit gymnasium, where the use of Slovenian is likely – especially at the early stages – but lacks immediate evidence. On the other hand, the presence of Slovenian can be proved for the theological seminary adjoining the Ljubljana Cathedral, as well as for the educational centre at Gornji Grad. Moreover, the great number of Jesuit gymnasia significantly improved the general language knowledge in their localities as compared to the previous periods.

The use of Slovenian in church was concentrated in preaching. All Slovenian priests were encouraged by the bishops to preach, and there were ecclesiastical orders that particularly fostered this activity. Sources testify to the delivery of Slovenian sermons by the Capuchin Friars, Jesuits, and Franciscans, while the role of Slovenian in the sermons by the Dominicans, Augustinians and Cistercians has received less attention. Of particular importance is the fact that the preachers belonging to ecclesiastical orders regularly moved from place to place all over the Slovenian territory, thus maintaining a supra-dialectal preaching idiom. While this idiom was increasingly influenced by the dialects of the areas where the preachers spent most of their time, it was usually not confined to the features of a single dialect. Slovenian was also used in pastoral letters to the congregation, in explaining the Gospels, in some other parts of the Mass, in church singing, in confessions, in village and town missions, on pilgrimages abroad (where some Slovenian formulas were used even by non-native Slovenian speakers), as well as in communication within the church. In order to discharge their duties, priests had to be proficient in Slovenian; occasionally they were even obliged to prove their command of the language if they were to preserve their post. However, it was only in 1706 that Slovenian found its way into the *Rituale Labacense*.

Slovenian was also increasingly present in theatre performances, which largely grew out of religious (especially Jesuit and Capuchin) and popular theatre (the students of the Jesuit College), including various religious processions. The use of Slovenian at such events may be traced all the way to the beginning of the 17th century.